UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Q. Septimii Florentis Tertvlliani Carthaginiensis Presbyteri, Opera Qvæ Hactenvs Reperiri Potvervnt Omnia

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Coloniæ Agrippinæ, Anno M. DC. XVII.

Aduersus Iudæos.

urn:nbn:de:hbz:466:1-71872

Visual Library

A fuerit à primordio animaduerti *in Christianos, saltem in Africa, patet & ex vita B. Cypriani. De voce autem* animaduerti *pro morte puniri, Iureconsf. vsitata, vide Adnot. nostras in eiusdem Cypr. Epist. 69. n. 25. Quod ipsum patet ex epist. eiusdem. 82. ad Successum, vbi legit:* Xistum in cœmiterio animaduersum sciatis. *qui quum crucis supplicio martyrium passus sit, patet generale esse* animaduersionis *nomen; quod eo loco mihi in mentem quum non venisset, putaui potius crucem pro omni supplicio accipiendam.*

Cap. V.

46. Crudelitas vestra gloria est nostra, &c.] *Titulum huic postremo capiti dedimus:* Quod Christianis parcendum vel ob nimiam multitudinem. *Paucis autem hoc hic deprecatur Auctor: quod latius fuit prosecutus Apolog. c. 44. & 50.*

47. Arrius Antoninus in Asia.] *Fortassis hic idem fuit, qui à Lamprido* Arrius *Præsens, ab alijs Bruttius Præsens appellatur. Consul Romanus anno vrb. cond. 932. Atqui ibi,* manu facta, manus *pro multitudine accipitur: & ibi,* paucis duci iussis, duci, *pro abduci: alludens fortassis ad illud auctorum 12. inquisitione facta de custodibus,* iussit eos duci.

48. ὦ δειλοί, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε.] *Ad verbum sonant hæc Latine: O miseri, si cupitis perire, præcipitia aut restes habetis MS. interim 3. Vatic. legunt.* ὦ λοιποί; *quod quum: sonet* ô residui, *etiam retineri posset. Rhenano magis placuit* ὦ δειλοί, *eo*
B *quod Præses quasi miserans (non dico insaniam, vti ille: neque enim Christiana fidei Zelus insania est) vulgi nimiam multitudinem hoc dixerit. Græce autem dicere maluit, vtpote Græcis Asiaticis.*

49. Quid ipsa Carthago.] *Vel hinc patet* Carthagini *egisse Tertullianum, & Scapulam* Carthagini *fuisse præfectum vtpote Prouinciæ* Carthaginiensis, *Proconsulem: nam mox sequitur)* Parce Carthagini, si non tibi. Parce Prouinciæ. *De* Carthagine *porro vide lib. de Pall. n. 1.*

50. Decimanda à te.] *Quid sit* decimare, *indicat his verbis Liuius l. 2. ab vrb. condita 254. Cetera, inquit, multitudo, forte decimus quisque ad supplicium lectus.*

51. Parce Prouinciæ.] *De* Prouincia Proconsulari *hauddubie loquitur, de qua & B. Cypr. epist. 45. Sed quoniam latius diffusa est* Prouincia *nostra. vbi plura prouincijs sex Africæ Adno. nostris n. 7.*

52. Nec tamen deficiet hæc secta, &c.] *Latius idipsum hoc tractauit supra c. vlt. Apologetici.*

ARGVMENTVM LIBRI ADVERSVS IVDÆOS PER IACOBVM PAMELium.

C DISPVTATIONE *habita inter Christianum & proselytum Iudæum (de se, quantum apparet, in tertia persona sermonem faciens) Tertullianus, quod per concentum obstrepentium spectatorum minus plene potuit dilucidari; stylo retractat pugnans aduersus Iudæos solidiss. rationibus: & ex sacræ scripturæ fundamentis, idque pace Ecclesiæ adhuc durante ante bellum Britannicum, eo tempore quo Mauri à Romanis obsidebantur.*

I. *Primum autem etiam Gentibus gratiam Dei vindicat posse eas ad Dei legem admitti comprobans.*

II. *Quippe quum lex primordialis matrix omnium præceptorum Adæ & Euæ in paradiso data sit; ac legem Moysi scriptam legis naturalis iustitia in Noe & Abraham, quin & sacerdotium in Melchisedech, præcesserit.*

Et datam quidem Abrahæ circuncisionem carnalem ad tem- E
pus, sed in signum, vnde Israel in nouiss. tempore dignosceretur, III.
quando secundum sua merita in sanctam ciuitatem ingredi prohiberetur: nunc vero spiritalem circuncisionem in salutem esse populo obedienti.

Sabbati quoque obseruationem temporalem fuisse Sabbati IV.
æterni figuram: vtpote quod neque à prædictis Patriarchis ante legem Moysi, neque post eandem ab omnibus perpetuo obseruatam, exemplis constet Iesu Naue & Machabæorum.

Quid? quod etiam ipsa sacrificia terrenarum oblationum A- V.
bel & Cain, in Leuitico conscripta. spiritalium sacrificiorum prædicta fuisse, ex Malachia & Psalmis manifestum sit.

Atque adeo ex prædictis concludi, legem nouam superuentu- VI.
ram: id itaque quærendum, an exspectetur nouæ legis lator; an vero iam venerit.

Venisse autem, primum ex prophetijs commonstrari de regno VII.
eius super Gentes, eoque æterno.

Deinde ex temporibus natiuitatis, Ducis Christi, & passio- VIII.
nis, & exterminii Ierusalem à Daniele prædictis.

Quin etiam prædictionibus variis; quibus à Prophetis nuncia- IX.
ta est Christi natiuitas. F

Item ex iis quæ de passione Christi in cruce prædicta sunt, & X.
figuris eiusdem.

Rursum ex cladis Ierusalem prædictione, non modo per Dani- XI.
elem; sed & per Ezechielem prophetam.

Insuper & repetitione quorundam scripturæ sacræ locorum XII.
de Gentium ad Christum conuersione.

Denique præscriptione aliarum scripturarum, è quibus iam XIII.
venisse conuincitur.

Postremo ex abuntantia erroris Iudæorum conuinci, ex se- XIV.
cundo Christi aduentu in sublimitate post priorem illum in humilitate: circa quem illi decepti sunt, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant, in humilitate fuisse venturum.

Ceterum præterquam quod libro tertio aduersus Marcionem iisdem pene verbis repetit Tertullianus non nihil fusius, quæ hic contractius tractet, vnde eiusdem vtrumque Auctoris nemo dubitare possit; & quod B. Cyp. libris duobus prioribus Testimoniorum ad Quirinum aduersus Iudæos, hunc ita sit imitatus librum, vt multa decerpserit; similiter Iulianus Pomerius lib. tri- G
bus contra Iudæos. Certe Eusebius in Chronico sententiam Tertulliani de Natiuitate Christi ex hoc libro nominatim recenset, & Pomerius in librum suum primum, ac B. Hieronymus bonam 9. capitis partem suo in Danielem Commentario transcripserunt. Disertis item verbis scripti huius meminerunt Vincentius Lirinensis, Abbas Trithemius, & Politianus, locis supra citatis, antequam prælo committeretur à Rhenano.

Qui & secundam castigatiorem edidit ex Gorziensi codice additis aliquot scholiis; verum quod quum in Britannico codice Lelandi non haberetur, à Gelenio non sit recognitus, nondum pristinam faciem receperat. Quare & nobis in eo recurando laborandum fuit, ad quod subsidio fuerunt MS. Vaticanum vnum libri istius, & duo libri tertii aduersus Marcionem exemplaria; item dictus B. Hieronymi Commentarius, & loci aliquot à Latinio vtrobiq; obseruati: vti ex nostris Adnotationibus videre est.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVL. ADVERSVS IVDÆOS LIBER.

D H
CAP. I. PROXIME [1] accidit, disputatio habita est Christiano & proselyto Iudæo. Alternis vicibus contentioso fune vterq; diem in vesperam traxerunt. Obstrepentibus etiã quibusdã spectantibus singulorum, nubilo quodã veritas obumbrabatur. Placuit ergo quod per concentũ disputationis minus plene potuit dilucidari, inspici curiosius, & lectionis stylo quæstiones retractatas terminare. Nã occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi diuinam gratiam, habuit hinc prærogatiuã, quod sibi [2] vindicare Dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de prosapia Israelitum Iudæus. Hoc enim sat esse, posse gentes admitti ad Dei legem, ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidium situlæ, aut puluis ex area deputentur. Quanquam habeamus ipsum, eum idoneum pollicitatorem, & fidelem sponsorem qui Abrahæ promiserat, quod in semine eius benedicerentur nationes terræ, & quod ex vtero Rebeccæ duo populi & duæ gentes essent processuræ: vtique Iudæorum, id est, Israel: & gentium, id est, noster. Vterque ergo populus & gens est appellatus, ne de nominis appellatione priuilegiũ gratiæ sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos & duas gẽtes processuras ex vnius fœminæ vtero Deus destinauit, nec discreuit gratiã in nominis appellatione, sed in partus editione: vt qui prior esset de vtero processurus, minori subiiceretur, id est, posteriori.

Rom. 3. Isai. 40. Gen. 12. Gen. 25.

Sic namq; ad Rebeccam Deus locutus est, dicens: *Duæ gentes in vtero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diui-* Ibid.

A
Ibid.

dentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Itaque cum populus seu gens Iudæorum anterior sit tempore, & maior per gratiam primæ dignationis in lege, noster vero minor ætate temporum de Rebecca, 3 de duobus populis, intelligitur id posse in vltimo seculi spatio adeptus notitiam diuinæ miserationis, procul dubio secundum edictum diuinæ locutionis, prior maior populus, id est, Iudaicus, seruiat necesse est minori, & minor populus, id est, Christianus, superet, maiorem. 4 Nam & secundū memorias populus Iudæorum id est, antiquior, derelicto Deo, idolis seruiuit, & diuinitate abrelicta simulachris fuit deditus. dicente populo ad Aaron: *Fac nobis deos, qui nos antecedant.* Quod cum

Exod. 32.

ex monilibus fœminarum & 5 annulis virorum aurum fuisset igne conflatum, & processisset eis bubulum caput, huic figmento vniuersus Israel abrelicto Deo honorem dederunt, dicentes: *Hi sunt Dei, qui nos eiecerunt de terra Ægypti.* Sic namque posterioribus temporibus, quibus reges eis imperabant & cum Hieroboam vaccas aureas & lucos colebant, & Bahali se mancipabant: vn-

B
3. Reg. 12. Iudic. 2.

de probatur, eos semper idololatriæ crimine reos designatos ex instrumento diuinarum scripturarum. Noster vero populus minor, id est, posterior, relictis idolis, quibus ante deseruiebat, ad eundem Deum conuersus est, à quo Israel, vt supra memorauimus, abscesserat sic namque populus minor, id est, posterior, populum maiorem superauit, dum gratiam diuinæ dignationis consequitur, à qua Israel est repudiatus. [6 igitur gadum conferamos, & summam quæstionis ipsius certis

II. " " " "

lineis determinemus. Cur etenim Deus vniuersitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, vniuersarum gentium sator, legem per Moysen vni populo dedisse credatur, & non omnibus gentibus attribuisse dicatur? Nisi enim omnibus eam dedisset, nullo pacto ad eam etiam proselytos ex gentibus accessum habere permitteret. sed vt congruit bonitati Dei & æquitati ipsius, vtpote plasmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit, quam certis & statutis temporibus obseruari præcepit, quando voluit, & per quos voluit, & sicut voluit. Namque in principio

C
Gen. 2.

mundi, ipsi Adæ & Euę legem dedit, ne de fructu arboris plantatæ in medio paradisi ederent: quod si contra fecissent, morte morerentur. quæ lex eis sufficeret, si esset custodita. In hac enim lege Adæ data, omnia præcepta condita recognoscimus, quæ postea pullulauerunt data per Moysen, id est, *Diliges dominum Deum tuum*

Deut. 6. Leuit. 19. Exod. 20.

de toto corde tuo, & ex tota anima tua. &, 7 *Diliges proximum tibi tanquam te.* &, *Non occides non mœchaberis, non fraudaueris, falsum testimonium non dices. Honora patrem*

Gen. 2. Gen. 3.

tuum & matrem, & *alienum non concupisces.* Primordialis lex est enim data Adæ & Euæ in paradiso, quasi matrix omnium præceptorum Dei. Denique si dominum Deum suum dilexissent, contra præceptum eius non fecissent: si proximum diligerent, id est, semetipsos, persuasioni serpentis non credidissent, atque ita in semetipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate, faciendo contra Dei præceptum, à furto quoque abstinuissent, & de fructu arboris clam non degustassent, nec à conspectu domini Dei nostri sub

D

arbore delitescere gestissent. Nec falsum asseueranti diabolo participes efficerentur credendo ei, quod similes Deo essent futuri. Atque ita nec Deum offendissent, vt patrem, qui eos de limo terræ quasi ex vtero matris figurauerat. Si alienum non concupissent, de fructu illicito non gustassent. Igitur hac generali & primordiali Dei lege, quam in arboris fructu obseruari Deus sanxerat, omnia præcepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quæ suis temporibus æditа germinauerunt? Eiusdem est enim postea docere legem, qui ante præmiserat præceptum: quoniam & ipsius est erudire postea, qui ante iustos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam qui instituit, si is perficit qui cœpit? Denique ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis, legem fuisse contendo non scriptam quæ naturaliter intelligebatur, & à patribus custodiebatur. Nam vnde Noe iustus inuentus, si non illum naturalis legis Iustitia præcedebat? vnde Abraham amicus Dei deputatus, si non de æquitate & iustitia legis naturalis? vnde Melchisedech sacerdos Dei summi nuncupatus, si non ante Leuiticæ legis sacerdotiū Leuitæ fuerunt, qui sacrificia Deo offerebant? sic n. post suprascriptos patriarchas data lex est Moisi, eo tempore posteaquā ab Ægypto exceſſerunt, post interuallum multorum temporum & spacia. Denique post quadragintos & triginta annos Abrahæ data est lex. Vnde intelligimus Dei legem etiam ante Moysen, 8 nec in Choreb tantum, aut in Sina & in eremo primum in paradiso, post patriarchis, atque ita & Iudæis certis temporibus reformatam; vt non iam ad Moysi legem ita attendamus; quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore Deus & gentibus exhibuit, & repromissam per prophetas in melius reformauit, & præmonuit futuram, vt sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter obseruata & custodita credatur. Nec adimamus hanc Dei potestatem pro temporum conditione legis præcepta reformantem, in hominis salutem. Denique, qui contendit & sabbatum adhuc obseruandum quasi salutis medelam, & circumcisionem octaui diei propter mortis cōminationem; doceat in præteritum iustos sabbatizasse, aut circuncidisse, & sic amicos Dei effectos. Nam si circuncisio purgat hominem, Deus Adam incircuncisum cum faceret, cur eum non circuncidit, vel postea quam deliquit, si purgat circuncisio? Certe in paradiso constituens eum incircuncisum, colonum paradisi præfecit. Igitur cum neque circuncisum, neque sabbatizantem Deus Adam instituerit; consequenter quoque sobolem eius Abel offerentem sibi sacrificia, incircuncisum, nec sabbatizantem laudauit, accepto ferens quæ offerebat in simplicitate cordis, & reprobans sacrificium fratris Cain, eius qui quod offerebat, non recte diuidebat. Noe quoq; in circuncisum Deus, sed & non sabbatizantem de diluuio liberauit. nam & Enoch iustissimum non circuncisum; nec sabbatizantem de hoc mundo transtulit, qui nec dum mortem gustauit, vt æternitatis candidatus, iam nobis ostenderet, nos quoque sine legis onere Moysi, Deo posse placere. Melchisedech quoq; summi Dei sacerdos incircuncisus; & non sabbatizans, ad sacerdotium Dei allectus est. Et probatus Lot frater Abrahæ; quod pro meritis iustitiæ sine legis obseruatione de Sodomitarum incendio sit liberatus. [9 Sed Abraham; inquit; circuncisus est. Sed ante Deo placuit quam circuncideretur; nec tamen sabbatizauit. Acceperat enim circuncisionem; sed quæ esset in signum temporis illius, non in salutis prærogatiuam, Denique sequentes patriarchæ incircuncisi fuerunt, vt Melchisedech, vt qui ipsi Abrahæ iam circuncisо reuertenti de prælio, panem & vinum obtulit incircuncisus. Sed & filius, inquit, Moysi tum ab angelo præfocatus fuisset, si non Sefforа mater eius calculo præputium infantis circuncidisset. Vnde, inquit, circuncisionis maximum periculum est, si præputium carnis quis non circunciderit. Erideo si salutem circuncisio omni modo adfert, etiam ipse Moyses in filio suo non intermisisset, quo minus octaua die circuncideret eum, quando constet Sefforam coactam ab Angelo id fecisse in itinere. Consideremus itaque quod non potuerit vnius infantis coacta circuncisio omni populo præscribere, & quasi legem huius præcepti condere in salutem. Nam prouidens Deus, quod hanc circuncisionem in signum, non in salutem esset daturus populo Israel, idcirco filium Moysi ducis futuri instigat circuncidi, vt quum cœpisset per eum populo dare præceptum circuncisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in ducis filium iam celebratum. Dari enim habebat circuncisio, sed in signum: vnde Israel in nouissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam ciuitatem ingredi prohiberetur secundum verba prophetarum dicentium: *Terra vestra deserta, ciuitates vestrae*

E
Gen. 6. Iac. 2. Gen. 14. & Hebr. 9. Exod. 20. Gal. 3.

Exod. 33. Exod. 20.

F

Gen. 3. Gen. 4.

Gen. 6, 7. & 8. Gen 5. Gen. 14. Gen. 19.

G

III. *Gen. 17.*

Gen. 14. Exod. 4.

H

Isai. 1.

ignis exustæ, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent: & deserta & subuersa à populis extraneis, derelinquetur filia Sion sicut casa in vinea, & sicut custodiarium in cucumerario, & quasi ciuitas, quæ expugnatur, & ideo subsequens sermo prophetæ exprobrat eis dicens; *Filios genera ui, & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me.* Et iterum; *Et si extenderitis manus, auertam faciem meam à vobis; & si multiplicaueritis preces non exaudiam vos. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.* Et iterum; *Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis Deum & in indignationem misistis sanctum Israel.* Hæc igitur Dei prouidentia fuit, dandi circuncisionem Israel in signum, vnde dignosci posset, cum adueniret tempus, quo meritis suis supra dictis in Ierusalem admitti prohiberetur: quod & quia futurum erat nunciabatur, & quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circumcisio carnalis, quæ temporalis erat, imbuta est in signum populo contumaci, ita spiritalis circumcisio est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia: *Innouate vobis nouitatem, & nolite seminare in spinis. Circumcidimini Deo, & circuncidite præputium cordis vestri.* 10 Et alio loco dicit: *Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, & disponam domui Iuda, & domui Iacob testamentum nouum, non tale quale iam dedi patribus eorum, in die quo eos eduxi de terra Ægypti*, Vnde intelligimus, & priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, & nouam legem non talem, qualem iam dederat patribus, processuram, annunciari, sicut Esaias prædicauit dicens: *Quodin nouissimis diebus manifestus futurus esset mons Domini, & domus Dei* 11 *super vertices montium: & exaltabitur*, inquit, *super colles, venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob*; non in Esau prioris filii, sed in Iacob sequentis, id est, populi nostri, cuius mons Christus est sine manibus concidentium præcisus, implens omnem terram, apud Danielem ostensus. Deniq; ex hac domo Dei Iacob, etiam legem nouam processuram sequentibus verbis annunciat Esaias dicens: *De Sion enim exiet le, & verbum Domini ex Ierusalem, & iudicabit inter gentes*, id est, inter eos, qui ex gentibus sumus vocati: *& concident*, inquit, *gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & non accipiet gens super gentem gladium, & iam non discent præliari.* Igitur intelliguntur alii quam nos, qui noua lege docti ista obseruamus, oblitterata veteri lege cuius abolitionem futuram actus ipse demonstrat? Nam vetus lex vltione gladii se vindicabat, & oculum pro oculo eruebat, & vindictam iniuriæ retribuebat. Noua autem lex clementiam designabat, & pristinam ferocitatem gladiorum & lancearum ad tranquillitatem cõuertebat, & belli pristina in æmulos legis, & 12 hostis executionem in pacificos actus arandæ & colendę terę reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex & circuncisio carnalis cessatura pronunciata est, ita & nouæ legis, & spiritalis circuncisionis obseruantia, in pacis obsequia eluxit. *Populus enim*, inquit, *quem non noueram, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi, prophetæ annunciauerunt.* Quis autem populus qui Deum ignorabat, nisi noster, qui retro Deum nesciebamus? & quis in auditu auris obediuit ei, nisi nos, qui relictis idolis ad Deum conuersi sumus? Nam Israel qui Deo fuerat cognitus, quippe ab eo in Ægypto exaltatus fuerat, & 13 per Erythræum pelagum transuectus est, quippe in eremo manna cibatus quadraginta annis, ad instar æternitatis redactus, nec humanis passionibus contaminarus, aut seculi huius cibis pastus, sed Angelorum panibus manna cibatus, satisque beneficiis Deo obligatus, Domini & Dei sui oblitus est, dicens ad Aaron: *Facnobis deos qui nos præcedant, Moyses enim ille; qui nos eiecit de terra Ægypti; dereliquit nos, & quid illi acciderit, nescimus.* Et ideo nos, qui non populus Dei retro, facti sumus populus eius accipiendo nouam legem supra dictam, & nouam circuncisionem ante prædictam. [14 Sequitur itaque, vt quatenus circuncisionis carnalis, & legis veteris abolitio 15 expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque obseruatio temporalis fuisse demonstretur. Dicunt enim Iudæi, quod à primordio sanctificauerit Deus diem septimum, requiescendo in eo ab omnibus operibus suis quæ fecit, & inde etiam Moysem dixisse ad populum: *Memento diem Sabbatorum sanctificare eum. Omne opus seruile non facietis in eo*, præterquam quod ad animam pertinet. Vnde nos intelligimus magis sabbatizare nos ab omni opere seruili semper debere, & non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quærendum nobis, quod sabbatum nos DEVS vellet custodire. Nam sabbatum æternum, & sabbatum temporale scripturæ designant. Dicit enim Esaias propheta: *Sabbata vestra odit anima mea.* Et alio loco dicit: *Sabbata mea profanastis.* Vnde dignoscimus, sabbatum temporale esse humanum & sabbatum æternum censeri diuinum, de quo per Esaiam prædicat: *Et erit*, inquit, *mensis ex mense, & dies de die, & sabbatum de sabbato, & veniet omnis caro adorare in Ierusalem, dicit Dominus.* Quod intelligimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est, omnis gens, adorare in Ierusalem venit Deum patrem, per Iesum Christum filium eius, 16 sicut per Prophetam prædicatum est: *Ecce proselyti per me ad te ibunt.* Sic igitur ante hoc sabbatum temporale, erat & sabbatum æternum præostensum & prædictum, quomodo & ante circuncisionem carnalem fuit & spiritalis circuncisio præostensa. Denique doceant, sicuti iam præloquuti sumus, Adam sabbatizasse, aut Abel hostiam Deo sanctam offerentem, sabbati religione placuisse, aut Enoch translatum, sabbati cultorem fuisse, aut Noe arcæ fabricatorem propter diluuium immensum, sabbatum obseruasse, aut Abraham in obseruatione sabbati, Isaac filium suum obtulisse, aut Melchisedech in suo sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Iudæi, ex quo hoc præceptum datum est per Moysen, exinde obseruandum fuisse. Manifestum est itaque non æternum, nec spiritale, sed temporale fuisse præceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione sabbati; id est, diei septimi, hæc solennitas celebranda est, vt Iesus Naue suo tempore, quo Hiericho ciuitatem debellabat, præceptum sibi à Deo diceret, vti populo mandaret, vt sacerdotes arcam testamenti Dei septem diebus circunferrent in circuitu ciuitatis: atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerent muri ciuitatis. Quod ita factum est, & finito spatio diei septimi, sicut prædictum erat, ruerunt muri ciuitatis. Ex quo manifeste ostenditur, in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati. Septem enim dies vndecunque initium acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes sint operati, sed & in ore gladii præda facta sit ciuitas ab omni populo Israel. Nec dubium est, opus seruile eos operatos, cum prædas belli agerent ex Dei præcepto. 17 Nam & temporibus Machabæorum sabbatis pugnando fortiter fecerunt, & 18 hostes Allophylos expugnauerunt, legemque paternam ad pristinum vitæ statum pugnando sabbatis reuocauerunt. Nec putem aliam legem eos defendisse, nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse præscriptum. Vnde manifestũ est ad tempus & præsentis causæ necessitatem conualuisse, vt non ad perpetui temporis obseruationem huiusmodi legem eis Deus ante dedisset. [19 Sic & sacrificia terrenarum oblationum, & spiritalium sacrificiorum prædicta ostendimus. Et quidem à primordio maioris filii, id est, Israel, terrena fuisse in Cain præostensa sacrificia: & minoris filii Abel, id est. populi nostri, sacrificia diuersa demonstrata. Namque maior natu Cain de fructu terræ obtulit munera Deo: minor vero filius Abel de fructu omnium suarum. *Respexit Deus in Abel & in munera eius; in Cain autem & in munera eius non respexit. & dixit Deus ad Cain, Quare concidit vultus tuus*, quoniam si recte quidem offeras, non recte autem diuidas, peccasti quiesce. *Ad te enim conuersio eius, & tu dominaberis eius. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: Eamus in campum, & abiit cum eo illic, & interfecit eum. Et tunc dixit Iesus ad Cain*

A

ad Cain: Vbi est Abel frater tuus? Et dixit: Nescio. Nunquid custos fratris mei sum ego? Et dixit ei Deus: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Propter quod maledicta terra, quæ apperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. 20 Gemens & tremens eris super terram. Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quam vt remittatur mihi, & ejicies me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram, & omnis qui me inuenerit, occidet. Ex hoc igitur duplicia duorum populorum sacrificia præostensa iam nunc à primordio animaduertimus. 21 Denique quum per Moysen in Leuitico lex sacerdotalis conscriberetur, inuenimus præscriptum populo Israeli, vt sacrificia nullo in loco offerentur Deo, quam in terra repromissionis, quam dominus DEVS daturus esset populo Israeli & patribus eorum: Et introducto Israel, illic celebrarentur sacrificia & holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, & nusquam alibi, nisi in terra sancta. Cur itaque postea per prophetas prædicat spiritus futurum, vt in omni terra, aut in omni loco offerantur sacrificia Deo, sicut ipse per Malachiam angelum vnum ex duodecim prophetis dicit: Non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole vsque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus. dicit Dominus omnipotens. 22 Et in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo. Item in Psalmis Dauid dicit: Adferte Deo patriæ gentium: Indubitate, quod in omni terra exire habebat prædicatio Apostolorum. Adferte Deo claritatem & honorem, adferte Deo sacrificia nominis eius. Tollite hostias, & introite in atria eius. Namque quod non terrenis sacrificiis, sed spiritalibus DEO litandum sit, ita legimus vt scriptum est: Cor contribulatum hostia est Dei. Et alibi: Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Sic itaque sacrificia spiritalia laudis designantur, & cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobata intelliguntur, de quibus & Esaias loquitur, dicens: Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Ita sacrificia spiritatia accepta prædicantur, vt prophetæ annunciant: 23 Quoniam etsi attuleritis, inquit, mihi similam, vanum est: incensum abominatio est mihi. Et alibi dicit: Holocaustomata & sacrificia vestra, & adipem hircorum, & sanguinem taurorum nolo. 24 nec si veniatis videri mihi. quis enim exquisiuit hæc de manibus vestris: Spiritalia vero sacrificia de quibus prædictum est, & sicut supra dicit: Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris: quoniam ab oriente sole vsque in occidendem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit Dominus. De spiritalibus vero sacrificijs, addit dicens: Et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit Dominus. [25 Igitur cum manifestum sit, & sabbatum temporale ostensum, & sabbatum æternum prædicatum: circuncisionem carnalem prædictam, & circuncisionem spiritalem præindicatam: legem quoque temporalem, & legem æternalem denunciatam, sacrificia carnalia, & sacrificia spiritalia præostensa: sequitur, vt præcedenti tempori datis omnibus istis præceptis carnaliter populo Israel, superueniret tempus, quo legis antiquæ & ceremoniarum veterum præcepta cessarent, & nouæ legis promissio, spiritalium sacrificiorum agnitio, & noui Testamenti pollicitatio superueniret, fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris, & in vmbra mortis detinebamur. Itaque necessitas nobis incumbit, vt quoniam prædicatam nouam legem à prophetis prædiximus, & non talem, qualis iam data esset patribus eorum, eo tempore, quo eos de terra Ægypti produxit; ostendere & probare debeamus, tam legem illam veterem cessasse, quam legem nouam promissam nunc operari. Et quidem in primis quærendum, an expectetur nouæ legis lator, & noui testamenti hæres, & nouorum sacrificiorum sacerdos. & nouæ circuncisionis purgator, & æterni sabbati cultor: qui legem veterem compescat, & nouum testamentum statuat, noua sacrificia offerat, & ceremonias antiquas reprimat, & circuncisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, & nouum regnum, quod non corrumpatur, adnunciet. 26 Nam etiam nouæ legis lator, sabbati Spiritalis cultor, sacrificiorum æternorum antistes, regni æterni æternus dominator, quærendum, an iam venerit, necne. Et si iam venit, seruiendum est illi: si nec dum venit, sustinendus est, dummodo manifestus sit aduentus eius, comprimere legis veteris præcepta, & operari debere nouæ legis exordia: & in primis definiendum est non potuisse cessare legem antiquam & prophetas, nisi venisset is, qui per eandem legem, & per eosdem prophetas venturus annunciabatur. [27 Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus CHRISTVS annunciabatur, iam venerit, an venturus adhuc speretur. quod ipsum vt probari possit, etiam tempora sunt nobis requirenda, quando venturum CHRISTVM prophetæ annunciauerunt: vt si in ista tempora recognouerimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus, quem venturum prophetæ canebant, in quem nos gentes scilicet crediturí annunciabamur: & cum constiterit venisse, indubitate etiam legem nouam ab ipso datam esse credamus, & Testamentum nouum ab ipso, & per ipsum nobis dispositum non diffiteamur. Venturum enim Christum nec Iudæos refutare scimus, vt pote qui in aduentum eius spem suam porrigant. Nec de isto pluribus quærendum, cum retro omnes Prophetæ de eo præcanuerint, vt Esaias dicit: 28 Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino, cuius tenui dexteram, vt exaudiant illum gentes: fortitudines regum disrumpam, aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur illi. Quod ipsum adimpletum videmus. 29 Cui enim dexteram tenet pater DEVS nisi CHRISTO filio suo? quem exaudierunt omnes gentes, id est, cui omnes gentes crediderũt; cuius & prædicatores Apostoli in Psalmis Dauid ostenduntur; In vniuersa, inquit, terra exiit sonus eorum, & vsque ad terminos terræ verba eorum. In quem enim alium vniuersæ gentes crediderunt; nisi in Christum, qui iam venit? Cui enim & aliæ gentes crediderunt; 30 Parthi, Medi, Elamitæ; & 31 qui inhabitant Mesopotamiam, 32 Armeniam, 33 Phrygiam, 34 Cappadociam; & incolentes Pontum, & 35 Asiam & Pamphyliam; 36 immorantes Ægyptum, 37 & regionem Africæ quæ est trans Cyrenẽ inhabitantes? 38 Romani & incolæ; tũc & in Hierusalem Iudæi, & ceteræ gentes: 39 vt iã Getulorum varietates, & 40 Maurorum multi fines; 41 Hispaniarum omnes termini, & 42 Galliarum diuersæ nationes, & 43 Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita; & 44 Sarmatarũ, & Dacorũ, & Germanorũ, & Scytharũ, & abditarũ multarũ gentiũ & prouinciarum & insularũ multarũ nobis ignotarum, & quę enumerare minus possumus: In quib. omnibus locis Christi nomen, qui iã venit, regnat: vtpote ante quẽ omnium ciuitatum portæ sunt apertæ, & cui nullæ sunt clausæ: ante quem ferræ ferreæ sunt comminutæ, & valuæ æreę sunt apertæ. quamquam & ista spiritaliter sint intelligenda, quo præcordia singulorum variis modis à diabolo obsessa, fide Christi sint reserata, attamen perspicue sunt adimpleta. vtpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet. Quis enim omnib. regnare potuisset, nisi Christ⁹ Dei filius? qui 45 omnib. in ęternum gentib. regnaturus nunciabatur. Nam si Salomon regnauit, sed in finib. Iudæ tãtum, à Bersabeæ vsq; Dan termini eius regni signantur. Si vero 46 Babyloniis & Parthis regnauit Darius, non habuit potestatem vlterius, vltra fines regni sui: nõ habuit in omnibus gẽtibus potestatẽ. Si Ægyptiis Pharao, 47 vel quisq; ei in hæreditate regni successit: illic tãtum potitus est regni sui dominiũ. Si Nabuchodonosor cũ suis regulis ab 48 India vsque Æthiopiã habuit regni sui terminos. 49 Si Alex. Macedo nunquã Asiã vniuersam & ęteras regiones postea quã deuicerat, tenuit. Si 50 Germani adhuc vsq; limites transgredi nõ sinuntur. Britanniæ intra Oceani ambitũ conclusæ sunt. 51 Maurorũ gens, & Getulorũ barbaries à Rom. obsidentur,

B

C

D

E

F

G

H

VII.

Deut. 12.

Malach. 1.

Psal. 95.

Psal. 50.

Psal. 49.

Isai. 1.

Ibid.

Ibid.

Isai. 45.

Psal. 18. Act. 2.

Dan. 7. De regno Christi æterno. 3. Reg. 4.

VI. De Sabbatho & circũcisione, & legis veteris & nouæ obseruatione Luc. 1.

nere-

ne regionum suarum fines excedant. Quid de Rom. dicam, quide legionum suarum præsidis imperium suũ muniunt, 52 nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum & nomen vbique porrigitur vbique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, vbique regnat, vbique adoratur, omnibus vbique tribuitur æqualiter, non regis apud illũ maior gratia: non Barbari alicuius imperiosi lętitia, non dignitatũ aut nataliũ cuiusquã discreta merita, omnib. æqualis, omnib. rex, omnibus iudex, omnibus Deus & Dominus est. Nec dubites credere quod assueres, cum videamus fieri. [53 Itaque requirenda tempore prædicta & futuræ natiuitatis Christi, & passionis eius, & exterminij ciuitatis Ierusalem, id est, vastationis eius. Dicit enim Daniel: *& ciuitatem sanctam & sanctum terminari, cum duce venturo, & destrui pinnaculum vsque ad interitum.* Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quæ inuestigauimus in Daniele, quibus computatis probabimus venisse eum etiam ex temporibus præscriptis, & ex signis competentibus, & ex operationibus eius. Quæ probamus, ex consequentibus, quæ post aduentum eius futura adnunciabantur, vt tam adimpleta omnia, quam perspecta credamus. Sic igitur de eo Daniel prædicauit, vt & quando & quo in tempore gentes esset liberaturus, ostenderet; & quoniam post passionem Christi ista ciuitas exterminari haberet. Dicit enim sic: *In primo anno sub Dario filio Assueri ex semine Medorum, qui regnauit super regnum Caldæorũ, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel quem vidi in visione in principio, volans & tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini & intelligere fecit me, & locutus est mecum, & dixit: Daniel, nunc exui imbuere te intelligentia, 54 in principio obsecrationis tuæ exiuit sermo. Et ego veni vt adnunciem tibi, quia vir desideriorum tues, & cogita in verbo & intellige in visione.* Lxx. *hebdomadæ breuiatæ sunt super plebem tuam, & super ciuitatem sanctam, 55 quoadusque inueteretur delictum, & signentur peccata, & exorentur iniustitiæ, & inducatur iustitia æterna, & vt 56 signetur visio & prophetes, & vt vngatur sanctus sanctorum. Et scies & perspicies & intelliges à profectione sermonis, 57 integrando & ædificando Ierusalem vsque ad Christum ducem. hebdomadas septem & dimidiam, & LXII. & dimidiam. & 59 conuertet & adficabitur in 60 latitiam, & 61 conuallationem, & 62 innouabuntur tempora. & post hebdomadas has LXII. & exterminabitur vnctio, & 63 non erit, & 64 ciuitatem & sanctum exterminabit cum duce adueniente, & concidentur quomodo in cataclysmo vsque 65 ad finem belli, quod concidetur vsque ad interitum. Et 66 confirmabit testamentum multis. Hebdomada vna, & dimidia hebdomadis 67 auferetur meum sacrificium & libatio, & in templo execratio vastationis, & vsque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione.* Animaduertamus igitur terminum, quomodo in verbo quas dixit LXX. hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, ædificabitur in latitudinem & in longitudinem, & innouabuntur tempora. Prouidens autem DEVS, quid esset futurum, & quoniam non tantum non recipient eum, verum & insequentur, & tradent eum morti, & recapitulauit, & dixit: In 68 sexginta duabus hebdomadibus nasci illum, & vngi sanctum sanctorum. Hebdomades autem VII. & dimidia cum implerentur, pati habere & ciuitatem exterminari post vnam & dimidiam hebdomadã, quo scilicet septem & dimidia hebdomadæ completæ sunt. Dicit enim sic: *Et ciuitatem & sanctum exterminari cum duce venturo, & cõcidentur sicut in cataclysmo, & destruet pinnaculum vsq; ad interitum.* Vnde igitur ostendimus quoniã venit Christus intra LXII. & dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem à primo anno Darij, quomodo in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim. *Et intellige, & conisce à profectione sermonis, respondere me tibi hæc.* Vnde 69 à primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur, anni quoniam impleantur vsque ad aduentum Christi. 70 Darius enim regnauit annis XIX. Artaxarxes regnauit annis XL. Deinde rex Ochus, qui & Cyrus, regnauit an. XXIV. 71 Argus anno vno. Alius Darius, qui & Melas nominatus est, annis XXII. 72 Alexander Macedo annis duodecim. Deinde post Alexandrum, qui & Medis & Persis regnarat quos reuicerat, & in Alexandria regnum suum firmauerat, quando & nomine suo eam appellauit. Post eum regnauit illic in Alexandria Soter annis XXXV. 73 cui succedens Philadelphus, regnauit annis triginta nouem. Huic succedit Euergetes, annis XXV. Deinde Philopater annis XVII. Post hunc Epiphanes, annis XXIV. Item 74 alius Euergetes, ann. XXIX. Soter 5 an XXXVIII. 76 Ptolemæus an. XXXVIII. Cleopatra annis XX. 77 mensibus VI. Item adhuc Cleopatra conregnauit sub Augusto annis XIII. Post Cleopatram Augustus aliis annis XLIII. Nam omnes anni imperii Augusti, fuerunt anni LVI. 78 Videmus autem, quoniam quadragesimo & primo anno imperii Augusti quo post mortem Cleopatræ imperauit, nascitur Christus. Et superuixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis XV. Et erunt reliqua tempora annorum in diem natiuitatis Christi & in annum Augusti XLI. post mortem Cleopatræ, anni CCCCXXXVII. menses VI. Vnde adimplentur LXII. hebdomadæ & dimidia, q̃ efficiũt annos CCC CXXXVII. menses VI. in diem natiuitatis Christi. Et manifestata est iustitia æterna, & vnctus est sanctus sanctorum, id est, Christus, & signata est visio & prophetes, & dimissa sunt peccata, quæ per fidem nominis Christi, omnibus in eum credentibus remittuntur. Quid est autem quod dicit, signari visum & prophetiam? Quoniam omnes prophetæ nunciabant de ipso, quod esset venturus, & pati haberet: igitur quoniam adimpleta est prophetia per aduentum eius, propterea signari visionem & prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia, quæ retro de eo prophetæ nunciauerant. Post enim aduentum Christi & passionem ipsius, iam non visio, neque prophetes est, qui Christum nunciet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Iudæi prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quæ retro patriarchæ viderunt vsque ad aduentum Christi, qui iam venit, ex quo signata est & prophetia, id est, statuta. Et merito Euangelista: *Lex & prophetæ vsque ad Ioannem baptizatorem.* Baptizato enim Christo, id est, 79 sanctificante aquas in suo baptismate, omnis plenitudo spiritalium retro charismatum in Christo cessarunt, signante visionem & prophetias omnes, quas aduentu suo adimpleuit. Vnde firmissime dicit, aduentum eius signare visum & prophetas. Itaque ostendentes & numerum annorum & tempus, LX. duarum & dimidiæ hebdomadarum adimpletum, tunc venisse Christum, id est, natum; videamus, aliæ VII. & dimidia hebdomades, quæ sunt subdiuisæ, in ab[illegible]sione priorum hebdomadarum, in quo actu sint adimpletæ. 80 Post enim Augustum, qui superuixit post natiuitatem Christi, anni XV. efficiuntur 81 cui successit Tiberius Cæsar, & imperium habuit annis XXII. mensibus septem, diebus viginti. 82 huius quintodecimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi XXX. quum pateretur. 83 & 84 Item Caius Cæsar, qui & Caligula, annis III. mensibus VIII. diebus XIII. 85 Nero Cæsar annis IX. mensibus IX. diebus XIII. 86 Galba mensibus. VII. diebus VI. Otho 87 mensibus III. diebus V. 88 Vitellius mensibus VIII. diebus X. 89. Vespasianus anno primo imperii sui debellauit Iudæos, 90 & fiunt anni numero quinquaginta duo, menses VI. 91. Nam imperauit annis nouem: atque ita in diem expugnationis suæ Iudæi impleuerunt hebdomadas LXX. prædictas à Daniele. Igitur expletis his quoque temporibus, & debellatis Iudæis, postea cessauerunt illic libamina & sacrificia, quæ exinde illic celebrari non potuerunt. Nam & vnctio illic exterminata est post passionem Christi. Erat enim prædictum exterminari illic vnctionem, sicut est in Psalmis prophetarum: *Exterminauerunt manus meas & pedes.* Quæ passio huius exterminij intra tempora LXX. hebdomada-

A domadarum perfecta est sub Tiberio Cæsare, COSS. Rubellio Gemino, & 29. Rufio Gemino, mêse Martio, temporibus Paschę, die 93 VIII. Calendar. April. die prima azymorum, quo agnum vt occiderent ad vesperam, à Moyse fuerat præceptum. Itaque omnis synagoga filiorum Israel eum interfecit, dicentes ad Pilatum, quum vellet eum dimittere: *Sanguis huius super nos & super filios nostros.* &, *si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris*: vt adimpleri possent omnia, quæ de eo fuerant scripta. [94. Incipiamus igitur probare natiuitatem CHRISTI, à prophetis esse nunciatam. Sic Esaias dicit, *Audite domus Dauid, 95 non pusillum vobis certamen cum hominibus, 96 quoniam Deus præstat certamen: propter hoc ipse Deus dabit vobis signum: 97 Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel, quod interpretatur: Nobiscum Deus. Butyrum & mel manducabit. 98 Quoniam prius quam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariæ aduersus regem Assyriorum.* Itaque dicunt Iudæi, Prouocemus istam prædicationem Esaiæ, & faciamus comparationem, an CHRISTO qui iam venit, competat illi primo nomen, quod Esaias prædicauit eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci, & spolia Samariæ aduersus regem Assyriorum. Porro, inquiunt, iste qui venit, neque sub eiusmodi nomine est dictus, neque re bellica functus. At nos econtrario, admonendos eos existimauimus, vti cohærentia quoque huius capituli recognoscant: subiuncta est enim & interpretatio Emmanuel, *Nobiscum Deus*, vti non solum sonum nominis expectes, sed & sensum. 99 Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est. Sensus autem eius, quod est, *Deus nobiscum*, ex interpretatione communis est. Quæro ergo, an ista vox, *Nobiscum Deus*, quod est *Emmanuel*, exinde quo CHRISTVS inluxit, agitetur in CHRISTO? & puto ex toto non negabis. Nam qui ex Iudaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum Deum esse significant. Atque ita constat iam venisse illum qui prædicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est, *Nobiscum Deus*, Æque & sono nominis inducuntur, cum virtutem Damasci & spolia Samariæ aduersus regem Assyriorum, sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animaduertentes, quid scriptura præmittat: *quoniam prius quam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariæ aduersus regem Assyriorum.* Ante est enim inspicias ætatis demonstrationem, an virum iam Christum exhibere ista ætas possit, nedum Imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset conuocaturus infans, & signum belli non tuba, sed 100 crepitaculo daturus: nec ex equo vel de muro, sed de nutricis & gerulæ suæ dorso siue collo hostem designaturus: atque ita Damascum & Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad solem vncti prius, dehinc pannis armati, & butyro stipendiari, qui ante norint lanceare quam lancinare. Enimuero si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam virum facere; ante virtutem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur vt figurate pronunciatum videatur. Sed & virginem, inquiunt, parere natura non patitur, & tamen credendum est prophetæ. Et merito. Præstruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quod signum esset futurum: *Propterea*, inquit, *dabitur vobis signum, Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet filium.* Signum autem à Deo, nisi nouitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. Denique si quando ad deiiciendos aliquos ab hac diuina prædicatione, vel conuertere singulos simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem, sed iuuenculam concepturam scriptura contineat. Hinc quoque reuincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, 101 iuuenculæ scilicet prægnatus & partus. In signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non æque. Non enim & hic signi ratio versatur, sed signo natiuitatis nouæ adscripto, exinde post signum alius iam ordo infantis edicitur, mel & butyrum manducaturi. Nec hoc vtique in signum est, & hoc enim infantiæ est: sed accepturum virtutem Damasci, & spolia Samariæ aduersus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Seruate modum ætatis, & quærite sensum prædicationis: immo reddite veritati, quæ credere non vultis, & tam intelligitur prophetia, quam renuntiatur expuncta. Accepit Christus infans virtutem Damasci, & spolia Samariæ. 102 Maneant enim orientales illi Magi infantiam Christi, vt regem auro, thure, & myrrha remunerantes, & accepit infans virtutem Damasci sine prælio & armis. Nam præter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est, vires, auro & odoribus pollere solitam, certe est creatoris, & ex diuinis scripturis virtutem quoque ceterarum gentium aurum constituere. Sicut per Zachariam dicit. 103 *Et Iudas pertendet Ierusalem, & congregabit omnem* 104 *valentiam populorum per circuitum aurum & argentum.* Nam de hoc auri munere etiam Dauid dixit: *Et dabitur illi de auro Arabiæ.* Et iterum: *Reges Arabum & Saba munera afferent illi.* Nam & Magos reges fere habuit Oriens, & Damascus Arabiæ retro deputabatur, antequam transcripta esset in Syrophœnicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet & odores spolia autem Samariæ, ipsos Magos, qui cum illum cognouissent, & muneribus honorassent, & genu posito adorassent, quasi Deum & regem sub testimonio indicis & ducis stellæ spolia sunt facti Samariæ, id est, idololatriæ, credentes videlicet in Christo. Idololatriam enim Samariæ nomine notauit, vt ignominiosæ ob idololatriam, qua defecerat tunc à Deo sub rege Hieroboam. nec hoc enim nouum scripturis diuinis, figurate vti translatione nominum ex comparatione criminum. Nam & ἀρχοντας Sodomorum appellat archontas vestros, & populum vestrum populum Gomorræ vocat: cum iam olim essent ciuitates istæ extinctæ. Et alibi per prophetam ad populum Israel dicit: *Pater*, inquit, *eius Amorreus, & mater tua Cethea.* Quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem: quos aliquando etiam filios suos dixerat per Esaiam prophetam: *Filios generaui & exaltaui.* 105 Sic & Ægyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illũ, superstitionis & maledictionis elogio. 106 Sic & Babylon apud Ioannem nostrum, Romanæ vibis figurã portat, proinde & magnæ, & regno superbæ, & sanctorum debellatricis. Hoc itaque modo Magos quoq; Samaritanorũ appellatione titulauit, & despoliatos quod habuerant cum Samaritis, vt diximus, idololatriam. Aduersus regem autem Assyriorum, aduersus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanctos à religione Dei deturbat. Adiuuabitur autem hæc nostra interpretatio, dum & alibi bellatorem Christum scripturæ designant, ob armorum quorundam vocabula & eiusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione conuincentur Iudæi: 107 *Accingere*, inquit Dauid, *ensem suprafemur.* Sed quid supra legis de Christo, ὡραῖος Ϙ τῶ κάλλει, 108 *Tempestiuus decore super filios hominũ, diffusa est gratia in labiis tuis.* Valde autem absurdum est, si, quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestiuitate decoris, & labiorum gratia blandiebatur, de quo subiungens, dicebat: *Extende, & prosperare, propera & regna.* Et adiecit: *Propter lenitatem & iustitiam tuam.* Quis ensem accingitur, & non contraria lenitati & iustitiæ exercet? id est, dolum & asperitatem & iniustitiã, propria scilicet negocia præliorum. Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius est alius actus, 109 id est, Dei sermo diuinus, bis acutus duobus testamentis, legis antiquæ: & legis nouæ, acutus sapientiæ suæ æquitate, reddens vnicuique secundum actum suum. Licuit ergo & Christo Dei in Psalmis sine bellicis rebus ensem sermonis Dei præcingi figurato, cui prædicta tẽpestiuitas congruat cũ gratia labiorum, quẽ tunc cingebatur super femur apud Dauid, quãdo venturus in terras ex Dei patris decreto nũciabatur: 110 *Et deducet*, inquit, te ma-

Matt. 26. Marc. 14. Exod. 12.

Matt. 27. Ioan. 19. Act. 13.

IX. Item probatio Natiuitatis Christi ex Prophetis.

Isai. 7.

Zac. 14.

Psal. 71. ibidem.

Isai. 1.

Exech. 16.

Isai. 1. Isai. 19. Apoc. 17.

Psal. 44.

Apoc. 1.

temagnitudo dexteræ tuæ, virtus scilicet gratiæ spiritalis. de qua Christi agnitio deducitur. 111 *Sagittæ tuæ*, inquit, *acutæ*, peruolantia vbique Dei præcepta, minantes traductionem vniuscuiusq; cordis, cõpungentes & transfigentes conscientiam quamque; *populi sub te cadent*, vtique adorantes. Sic bellipotens & armiger Christus accipiet spolia non solius Samariæ, verum & omnium gentium. Agnosce & spolia figurata, cuius & arma allegorica didicisti. Atq; ita in tantum Christus qui venit, non fuit bellator, quia non talis ab Esaia prædicabatur. Sed si Christus, inquiunt, qui venturus creditur à Iudæis & dicitur, nõ est Iesus, quare is qui venit, Iesus Christus appellatur? 112 Constabit autem vtrum que nomen in Christo Dei, in quo inuenitur etiam Iesus appellatus Discere erroris tui morem. Dum Moysi successor destinaretur Auses filius Naue, transfertur certe de pristino nomine, & 113 incipit vocari Iesus? Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nã quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos nationes in sæculi deserto commorantes antea, introducturus esset in terram repromissionis, melle & lacte manantem, id est, in vitæ æternæ possessionem, qua nihil dulcius: idque non per Moysen, id est, non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est, per nouæ legis gratiã prouenire habebat circumcisus nobis petrina acie, id est, Christi præceptis (petra n. Christus multis modis & figuris prædicatus est) ideo is vir qui in huius sacramenti imagine parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, vt Iesus nominaretur. 114 Nã qui ad Moysen loquebatur, ipse erat Dei filius. 115 qui & semper videbatur. Deum n. patrem nemo vidit vnquam, & vixit: & ideo constat, ipsum Dei filiũ Moysi esse locutũ, & dixisse ad populum: *Ecce ego* 116 *mitto angelum meum ante faciem tuam*, id est, populi, qui te custodiat in itinere, & introducat in terram, quam præparaui tibi: Intende illi, & audi eum, & ne inobediens fueris ei: 117 non enim celauit te, quoniam nomen meum super illum est. Populum n. introducturus erat Iesus in terram repromissionis, non Moyses. Angelum quidem dixit eũ ob magnitudinem virtutum, quas erat æduturus (quas virtutes fecit Iesus Naue, & ipsi legitis) & officium prophetę, nunciantis scilicet diuinam voluntatẽ, secuti & præcursoré Christi Ioannem, futurum angelum appellat, prophetam spiritus dicẽs, ex persona patris; 118 *Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam*, id est, Christi, *qui præparabit viã tuam ante te*. Nec nouum est spiritui sancto, angelos appellare eos, quos ministros suæ virtutis Deꝰ præfecit. Idem enim Ioannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed & lucerna lucens ante Christum. *Parauí enim* inquit, *lucernam Christo meo*, Dauid prædicat: quare ipse Christus veniens ad implere prophetas, dicit ad Iudæos: *Ille fuit*, inquit, *lucerna ardens & lucens*: vtpote, qui non tãtum vias eius parabat in eremo, sed & agnum Dei demonstrando, illuminabat mentes hominum, præconio suo, vt eum esse intelligerẽt agnum, quem Moyses passurum nominabat. Sic & Iesus ob nominis sui futurum sacramentum: id enim nomẽ suum confirmauit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum, nec Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocari. Sic igitur vtrumq; nomen competit Christo Dei, vt & Iesus appellaretur. Et quoniam ex semine Dauid genus trahere deberet virgo, ex qua nasci oportuit Christum, vt supra memoramus; euidenter Esaias propheta in sequentibus dixit: *Et nascetur*, inquit, *virga de radice Iesse*, quod est Maria, & 119 *flos de radice eius ascendet. Et requiescet super illum spiritus Dei, & spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & virtutis, spiritus agnitionis & pietatis, spiritus Dei timoris implebit illum.* Neque enim vlli hominum vniuersitas spiritalium documentorum competebat; nisi in Christum, flori quidem ob gratiam adæquatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem, & de domo Dauid, sicut apud Romanos in cẽsu descripta est Maria, ex qua nascitur Christus. Expostulo etiã & quia à prophetis prædicabatur ex Iesse genere venturus, & omnem humilitatem & patientiam, & tranquillitatem esset exhibiturus, an venerit, atque ita is homo qui talis ostenditur, ipse erit Christus, qui venit. De hoc enim propheta Esaias dicit: *Homo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: qui tanquam ouis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se, non aperuit os suum.* Sic neque contendit, neque clamauit, neque audita est foris vox eius, 120 *qui arundinem contusam*, id est, quassam Israelis fidem, *non comminuit: qui linum ardens*, id est, momentaneum ardorem gentium, *non extinxit*, sed lucernam magis fecit ortu luminis sui. Non potest alius esse quam qui prædicebatur. Oportet itaque actum Christi eius qui venit, ad scripturarum regulam recognosci. Duplici enim, nisi fallor, operatione distinctum eum legimus prædicationis & virtutis, sed de vtroq; titulo sic disponam: itaque specialiter 121 dispungamus ordinem cœptum, docentes prædicatorem adnũciatum Christum, vt per Esaiam dixit: *Exclama* inquit, *in vigore, & ne pepercẽris; exalta vt tuba vocem tuam, adnuncia plebi meæ facinora ipsorum: & domui Iacob delicta eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas cupiunt. Quasi populus qui iustitiam fecerit, & iudicium Dei non dereliquerit*, & reliqua. Virtutes autem facturum à patre, Esaias dicit: 122 *Ecce Deus noster iudicium retribuit, ipse veniet, & saluos faciet nos. Tunc in irmi curabuntur, & oculi cæcorum videbunt, & aures surdorum audient, & claudus saliet velut ceruus, & multorum linguæ soluentur*: & cetera, quæ operatum Christum nec vos diffitemini, vtpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat. [123 De exitu plane passionis eius ambigitis, negantes passionem crucis in Christum prædicatam, & argumentantes insuper non esse credendum, vt ad id genus mortis exposuerit Deus filium suum, quod ipse dixit: *Maledictus omnis homo qui pependit in ligno*. Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: 124 *Si autem fuerit in aliquo delicto, ita vt iudicium mortis sit, & morietur, & suspenderis eum in ligno. Sed & sepultura sepelieris eum ipsa die: quoniam maledictus à Deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, & non inquinabitis terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi in sorte.* Igitur non in hanc passionem Christum maledixit, sed distinctionem fecit, vt qui in aliquo delicto iudicium mortis habuisset, & moreretur suspensus in ligno, hic maledictus à Deo esset, quia propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est, quique omnem iustitiam & humilitatem exhibuit: & vt supra de eo prædictum memorauimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est: sed vt ea quæ prædicta sunt à prophetis, per vos ei obuentura implerentur, sicut in Psalmis ipse spiritus Christi iam canebat, dicens: *Retribuebant mihi mala pro bonis*; & 125 *Quæ non rapueram, tunc exsoluebam. Exterminauerunt manus meas & pedes*; &: *Miserunt in potum meum fel, & in siti mea potauerunt me aceto*; &: *Super vestem meam miserunt sortem*: sicuti cetera quæ in illum commissuri essetis, prædicta sunt. Quæ quidem omnia ista perpessus, non pro actu suo aliquo malo passus est, sed vt scripturæ implerentur de ore prophetarum. Et vtique sacramentum passionis ipsius figurari in prædicationibus oportuerat: quantoque, incredibile, tanto magis scandalum futurum, si nude prædicaretur; quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, vt difficultas intellectus gratiam Dei quæreret. [127 Itaque in primis Isaac quum à patre hostia duceretur, & lignum ipsi sibi portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi à patre, lignum passionis suæ baiulantis, Ioseph & ipse Christum figurans. vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persequutionem à fratribus passus est, & venundatus est in Ægyptum, ob Dei gratiam, sicut & Christus à Iudæis carnalibus fratribus venundatus, à Iuda quum traditur. 128 Nam & benedicitur in hæc verba Ioseph: *Tauri decor eius: cornua vnicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum vsque terræ.*

A
terræ. Non vtique 129 rhinoceros deſtinabatur vnicornis, vel 130 minotaurus bicornis, ſed Chriſtus in illo ſignificabatur: taurus ob vtranque diſpoſitionem, aliis ferus vt iudex, aliis manſuetus vt ſaluator: 131 cuius cornua eſſent crucis extima. Nam & in antenna nauis, quæ crucis pars eſt, hoc extremitates huius cornua vocantur: vnicornis autem media ſtipitis palus. Hac denique virtute crucis, & hoc more cornutus, vniuerſas gentes & nunc ventilat per fidem, auferens à terra in cœlum, & tunc ventilabit per iudicium, deiiciens de cœlo in terram. Idem erit & alibi taurus apud eandem

Gen. 49.
ſcripturam, cum Iacob Simeon & Leui exporrigit benedictionem, de ſcribis & phariſæis prophetat: ex illis enim deducitur cenſus illorum. interpretatur enim ſpiritaliter ſic, 123 Simeon & Leui perfecerunt iniquitatem ex ſua ſecta, qua ſcilicet Chriſtum ſunt perſecuti. *In concilium eorum ne venerit anima mea, & in ſtationem eorum ne incuberint iecora mea: quoniam in indignatione ſua interfecerunt homines*, id eſt, prophetas: in *concupiſcentia ſua ſubneruauerunt taurum*, id eſt, Chriſtum quem poſt necem prophetarum interfecerunt, & neruos eius ſuf-

B
figendo clauis deſæuierunt. Ceterum vanum, ſi, poſt homicidium iam ab eis commiſſum, alicuius bouis ipſis exprobrat carnificinam. Iam vero Moyſes, quid vtique tunc tantum, quum Ieſus aduerſus Amalech præ-

Exod. 17.
liabatur, extenſis manibus orabat reſidens; quando in rebus tam attonitis magis vtique genibus poſitis, & manibus cædentibus pectus, & facie humi volutata, orationem commendare debuiſſet? niſi quia illic vbi nomen Ieſu dimicabat, dimicaturi quandoque aduerſus diabolum, crucis habitus quoque erat neceſſarius, per quam Ieſus victoriam eſſet relaturus. Idem rurſus

Num. 21.
Moyſes poſt interdictam omnis rei ſimilitudinem, cur æneum ſerpentem ligno impoſitum, pendentis habitu in ſpectaculum Iſraeli ſalutare propoſuit, eo tempore quo à ſerpentibus poſt idololatriam exterminabantur? niſi quod hic dominicam crucem intentabat, qua ſerpens diabolus publicabatur, & læſo cuique ab eiuſmodi colubris, id eſt, angelis eius, à delictorum peccantia ad Chriſti crucis ſacramenta intento, ſalus efficiebatur. Nam qui in illam tunc reſpiciebat, à morſu ſerpentium

C
liberabatur. Age nunc, ſi legiſti penes prophetam in

Pſal. 95.
Pſal. 133 *Dominus regnauit à ligno*; expecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem ſignificari putetis, & non Chriſtum, qui exinde à paſſione Chriſti ſupera-

Iſai. 9.
ta morte regnauit. Proinde & Eſaias: *Quoniam puer*, inquit, *natus eſt nobis, & datus eſt nobis filius.* Quid nouum, ſi non de filio Dei dicit? *natus eſt nobis, cuius imperium factum eſt ſuper humerum ipſius.* Quis omnino regum inſigne poteſtati ſuæ humero præfert, & non aut capite diadema, aut in manu ſceptrum, aut aliquam propriæ veſtis notam? Sed ſolus nouus rex ſeculorum, Chriſtus Ieſus, nouæ gloriæ & poteſtatem & ſublimitatem ſuam in humero extulit, crucem ſcilicet, vt ſecundum ſuperiorem prophetiam exinde Dominus regnaret à ligno. De hoc enim ligno etiam Deus inſinuat per Hieremiam,

Hier. 11.
quod eſſetis dicturi. *Venite, mittamus in panem eius lignum, & conteramus eum à terra viuorum, & nomen illius non memorabitur amplius.* Vtique in corpus eius lignum miſſum eſt. Sic enim Chriſtus reuelauit, 134 panem corpus ſuum appellans, cuius retro corpus in pane prophetes figurauit.

D
Pſal. 21.
Ibidem.
Si adhuc quæres dominicæ crucis prædicationem, ſatis iam poterit tibi facere XXI. Pſalmus totam Chriſti continens paſſionem, canentis iam tunc gloriam ſuam, 135. *Foderunt*, inquit, *manus meas & pedes* quæ propria eſt atrocitas crucis. Et rurſus cum auxilium patris imploraret: *Saluum me fac*, inquit, *ex ore leonis*, vtique mortis, *& de cornibus vnicornuorum humilitatem meam*: de apicibus ſcilicet Chriſti crucis, vt ſupra oſtendimus: quam crucem nec ipſe Dauid paſſus eſt, nec vllus regum Iudæorum, ne putetis alterius prophetari paſſionem, quam eius, qui ſolus à populo tam inſigniter crucifixus eſt.

Iſai. 53.
Nunc & ſi omnes interpretationes iſtas reſpuerit, & irriſerit duritia cordis veſtri, probauimus ſufficere poſſe mortem Chriſti prophetatam, vt ex hoc quod nõ eſſet E
edita qualitas mortis, intelligatur per crucem euenisse, nec alii deputandam fuiſſe paſſionem crucis, quam cuius mors prædicabatur. Nam mortem eius & paſſionem eius, & ſepulturam vna voce Eſaias dicit: *A facinoribus*, inquit, *populi mei perductus eſt ad mortem, & dabo malos pro ſepultura eius & diuites pro morte animam eius*, & cæt.

Dicit etiam adhuc: *Sepultura eius ſublata eſt è medio*, nec ſepultus enim eſt niſi mortuus, nec ſepultura eius ſublata eſt è medio, niſi per reſurrectionem. Quomodo niſi per reſurrectionem? Denique ſubiungit idem Eſaias: *Propterea ipſe multos in hæreditatem habebit, & multorum diuidet ſpolia.* Quis enim alius, niſi qui natus eſt, vt ſupra oſtendimus, *pro eo quod tradita eſt in mortem anima eius?* Oſtenſa enim cauſa gratiæ eius pro iniuria ſcilicet mortis repenſandæ, pariter oſtenſum eſt, hæc illum propter mortem conſecuturum; poſt mortem vtique per reſurrectionem conſecuturum. Nam quod in paſſione eius Amos 8.
accidit, vt media dies tenebreſceret, Amos propheta annunciat, dicens. *Et erit* inquit, *in die illa dicit Dominus, occidet ſol media die*, 137 *tenebreſcet ſuper terram dies luminis, & conuertam dies feſtos veſtros in luctum, & omnia cantica veſtra* F
in lamentationem, & imponam ſuper lumbos veſtros ſaccum, & ſuper omne caput caluitium, & ponam eum quaſi luctum dilecti, & eos qui cum illo quaſi diem mœroris. Hoc enim & Moyſes initio primi mẽſis nouorum facturos vos pro- Exod. 12.
phetauit, cum omne vulgus filiorum Iſrael ad veſperam agnum eſſet immolaturum: & hanc ſolennitatem diei huius, id eſt, Phaſchæ azymorum, cum amaritudine manducaturos præcanebat: & adiecit, 138 Paſcha eſſe Domini. id eſt, paſsionem Chriſti. Quod ita quoque adimpletum eſt, vt prima die azymorum interficeretis Chriſtum, & vt prophetiæ adimplerentur, propera- Matth. 26.
uit dies veſperam facere, id eſt, tenebras efficere: quæ media die factę ſunt: atque ita dies feſtos veſtros conuertit Deus in luctum, & cantica veſtra in lamentationem. Poſt paſſionem enim Chriſti etiam captiuitas vobis & XI.
diſperſio obuenit, prædicata per ſpiritum ſanctum. 139. De vaſtatione Ieruſalem poſt paſſionem Chriſti.
[Nam & pro iſtis meritis veſtris, cladem veſtram futuram Ezechiel nunciat: & non ſolum in iſto ſeculo quæ iam euenit, ſed in die tribulationis quæ ſubſequetur. Qua clade nemo liberabitur, niſi qui paſſione Chriſti, G
quam reſpuitis, fuerit obſignatus. Sic enim ſcriptum Ezech. 8.
eſt: *Et dixit Dominus ad me, Fili hominis vidiſti quæ ſeniores Iſrael faciunt vnuſquiſque eorum in tenebris, vnuſquiſque in cubiculo abſconſo, quoniam dixerunt: Non videt nos Dominus, dereliquit Dominus terram. & dixit ad me: Adhuc conuerſus videbis facinora maiora quæ iſti faciunt. Et introduxit me ad limina ianuæ domus Domini quæ aſpicit ad Aquilonem, & ecce illic mulieres ſedentes &* 140 *plangentes Thammus. & dixit Dominus ad me: Fili hominis, vidiſti? Nunquid modica domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt: & adhuc viſurus es adfectiones maiores eorum. Et introduxit me in ædem domus Domini interiorem, & ecce in liminibus templi Domini inter medium elam & inter medium altaris, quaſi vigintiquinque viri poſteriora ſua dederunt ad templum Domini, & facies ſuas contra orientem, hi adorabant ſolem. & dixit ad me: Vides fili hominis? Nunquid puſilla domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt hic? Quoniam impleuerunt impietates ſuas, & ecce ipſi quaſi ſubſannantes. Ego faciam cum indignatione mea, non parcet oculus meus, neque miſerebor. Et exclamabunt ad aures meas voce magna, non exaudiam eos,* H
ſed neque miſerebor. 141 *Et clamauit in aures meas voce magna dicens: Adproximauit vindicta ciuitatis huius, & vnuſquiſque habuit vaſa exterminii in manu ſua. Et ecce ſex viri veniebant à via portæ altæ, quæ reſpiciebat ad Aquilo-* Ezech. 9.
nem, & vniuſcuiuſque bipennis diſperſionis erat in manu eius. Et vnus vir in medio eorum indutus podere, & zona ſapphiri in lumbis eius. Et introierunt, & ſteterunt in proximis altaris ærei, & claritas Dei Iſrael aſcendit à Cherubin, quæ fuit ſuper eam in ſubdiual domus. Et vocauit hominem qui indutus erat podere, qui habuit ſuper lumbos ſuos zonam, & dixit ad eum Dominus: 142 *Tranſi*

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

mediam Ierusalem, & scribe signum Tau in frontibus virorum qui gemunt, & dolent super omnia facinora quæ fiunt in medio eorum. Et in his dixit ad audientem: Ite post eum in ciuitatem & concidite, & nolite parcere oculis vestris, & ne misereamini seniores aut iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres interficite omnes, vt perdeleantur. Omnes autem super quos est Tau signum, ne accesseritis. Et a sanctis meis incipite. Huius autem signi sacramentum variis modis prædicatum est, in quo vita hominibus præstruebatur, in quod Iudæi non essent crediturí. 143 Sicut Moyses ante nunciabat in Exodo dicens: *Cùcumq; de terra in quam introibitis, & in nationibus illis non eritis in requiem. Et non erit stabilitas vestigio pedis tui, & dabit tibi Deus cor tædians, & tabescentem animam, & oculos deficientes, vt non videant, & erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, & non credes vitæ tuæ.* Itaque quoniam impleta est prophetia per aduentum eius, id est, per natiuitatem, quam supra memorauimus, & passionem quam euidenter ediximus, propterea & Daniel signari visionem, & prophetem dicebat, quoniam Christus est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ retro erant de eo nunciata: post enim aduentum eius & passionem ipsius iam non visio, neque prophetes. Vnde firmissime dicit, aduentum eius signare visum & prophetiam. Itaque ostendentes & numerum annorum, & tempus LXII. & dimidiæ hebdomadarum adimpletarum, probauimus tunc venisse Christum, id est, natum: 144 & septem & dimidię hebdomadarũ, quæ sunt subduisæ in absciſionem priorum hebdomadarum, intra quæ tempora passum ostendimus Christum: atque ita LXX. hebdomadibus conclusis, & ciuitate exterminata, & sacrificium & vnctionem exinde cessare. Sufficit huc vsque de his interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatur, qualis adnunciabatur, non alius haberi debeat quam qui illic adnunciabatur, etiam ex ista consonantia scripturarum, qua ex præiudicio maioris partis aduersum Iudæos, elocuti sumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quæ scripta proferimus: vt ex hoc quoque paria esse scripturis diuinis negare non possint: vt quæ post Christum futura prænuntiabantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio expuncta inueniretur, nisi ille venisset, post quem habebant expungi, quæ nunciabantur, quæ completa esse etiam probarentur. [145 Aspice vniuersas nationes, de voragine erroris humani exinde emergentes ad dominum Deum creatorem, 146 & ad Deum Christum eius. Et si audes, nega prophetatum, statim tibi promissio patris occurrit in Psalmis dicens: *Filius meus est tu, ego hodie genui te. Pete à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam & possessionem tuam terminos terræ.* Nec poteris eum magis Dauid filium dicere, quam Christum: aut terminos terræ Dauid potius promissos qui intrà vnicam Iudæam regnauit, quam Christo, qui totum iam orbem Euangelij sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: 147 *Ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum*, vtique errantium, *exsoluere de vinculis vinctos*, id est, de delictis liberare, *& de domo carceris*, id est, mortis, *sedentes in tenebris*, ignorantiæ scilicet. Quæ si per Christum eueniunt, non in alium erunt prophetata quã per quem expuncta consideramus. [148 Igitur quoniam filii Israel adfirmant nos errare recipiendo Christum, qui iam venit: præscribamus eis ex ipsis scripturis, iam venisse Christum qui prædicabatur. Quamuis ex temporibus Danielis prædicantis probauerimus iam venisse Christum qui nũciabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Iudæ. sic enim scriptum est in prophetа: Et 149 *tu Bethlehem non minima es in ducibus Iuda. Ex te enim exiet dux qui pascat populum meum Israel.* Si autem adhuc natus non est qui processurus dux de tribu Iuda ex Bethlehem nunciabatur, oportet enim eum de tribu Iuda & a Bethlehem procedere: animaduertimus autem tunc neminem de genere Israel in ciuitate Bethlehem remansisse, & exinde quod interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Iudæorũ vt hoc quoque esset adimpletum per prophetam: *Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exustæ*, id est, quod belli tempore eis euenerit, regionem vestram in conspectu vestro exteri comedent, & deserta & subuersa erit à populis alienis. Et alio loco sic per prophetam dicitur: *Regem cum claritate videbitis*, id est, Christum facientem virtutes in gloria Dei patris, *& oculi vestri videlunt terram delonginquo*: quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Ierusalem, prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. *Anima*, inquit, *vestra meditabitur timore*, scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Iudæa & quatenus procedet de Bethlehem, sicut diuina scripturarum volumina nunciant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex Israel, cuius ex stirpe possit nasci Christus? Secundum, Iudæos adhuc non venit: Cum venire cœperit, vnde vngetur? 150 Lex enim præcepit, in captiuitate non licere vnctionem chrismatis regalis confici. Si autem iam nec vnctio est illis, vt Daniel prophetauit dicit enim? *exterminabitur vnctio*: ergo iam non est illic vnctio, quia nec templum vbi erat cornu de quo reges vngebantur. Si ergo non est vnctio, vnde vngetur dux qui nascetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de germine, Israel nullus omnino sit in Bethlehem? Iterato denique ostendimus, & venisse iam Christum secundum prophetas, & passum, & in cœlis iam receptum, & inde venturum secundum prædicationes prophetarum. Nam post aduentum eius secundum Danielem, quod ipsa ciuitas exterminati haberet, legimus & ita factum recognoscimus. Dicit enim scriptura: Sic & ciuitatem & sanctum simul exterminari cum duce, indubitate, qui de Bethlehem & de tribu Iuda esset processurus. Vnde & manifestum est, quod ciuitas simul eo tempore exterminari deberet cum ducator eius in ea pati haberet, 152 secundum scripturas prophetarum dicentium. *Expandi manus meas tota die ad populum contumacem contradicentem mihi. Qui ambulat viam non bonam: sed post peccata sua.* Et in Psalmis dicit: *Exterminauerunt manus meas & pedes, dinumerauerunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt & viderunt me, & In siti mea potauerunt me aceto.* Hæc Dauid passus non est, vt de se merito dixisse videatur, sed Christus qui crucifixus est. Manus autem & pedes non exterminantur, nisi eius qui à ligno suspenditur. Vnde & ipse Dauid regnaturum ex ligno Dominum dicebat: nã & alibi prophetа ligni huius fructum prædicat dicens: *Terra dedit ben. dictiones suas.* Vtique illa terra virgo nondum pluuiis rigata, nec imbribus fœcundata, ex qua homo tunc primum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundũ carnem ex virgine natus est. *Et lignum*, inquit, *attulit fructũ suum.* Non illud lignum in paradiso, quod mortem dedit protoplastis, sed lignum passionis Christi, vnde vita pendens à vobis credita non est: Hoc enim lignum tũc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcauit: vnde populus qui siti peribat in eremo bibendo reuixit. sicuti nos qui de seculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur siti pereũtes, id est, verbo diuino propinati, ligno passionis Christi aquã baptismatis potantes, fide quę est in eum reuiximus, à qua fide Israel excidit, secundum Hieremiã dicentem *Mittite & interrogate nimis, si facta sunt talia. Si mutabũt gẽtes deos suos, & isti non sunt dii. Populus autem meus mutauit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis. Expauit cælum super isto.* Et quomodo & quando expauit? Indubitate quando passus est Christus *Et horruit*, inquit, *plurimum nimis, & sol media die tenebricauit.* Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum terra quoque contremuit, & velum templi scissum est, & monumenta dirupta sunt? *Quoniam duo hæc mala fecit populus, Me*, inquit, *dereliquerunt fontem aquæ vitæ & foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere.* indubitate non recipiendo CHRISTVM fontem aquæ vitæ, lacus contribulatos cœperunt habere, id est, synagogas in dispersiones gentium in quibus iam spiritus sanctus non immoratur, vt in

A præteritum in templo commorabatur ante aduentum Christi, qui est verum Dei templum. Nam & istam sitim diuini spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias dicens: *Ecce qui seruiunt mihi, manducabunt, vos autem esurietis. Seruientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, & a contribulatione spiritus vlulabitis.* 154 *Remittetis enim nomen vestrum, in satietatem electis meis: vos autem interficiet Dominus. Eis autem qui seruiunt mihi, nomen nominabitur nouum, quod benedicetur in terris.* Adhuc huius ligni sacramentum in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filii prophetarum super flumen Iordanem lignum securibus cæderent, exiliit ferrum, & mersum est in flumine, atque ita Heliseo propheta superueniente petunt ab eo filii prophetarum, vti ferrum flumini quod mersum fuerat eruueret. Atque ita Heliseus accepto ligno, & misso in eum locum vbi submersum fuerat ferrum, statim supernatauit, & 155 lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum. Ex quo intellexerunt quod Heliæ spiritus in eum sit repræsentatus. Quid manifestius huius ligni sacramento? quod duritia huius seculi mersa in profundo erroris, & à ligno Christi, id est, passionis eius, in baptismo liberatur, vt quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi. Nobis igitur qui successimus in loco prophetarum, ea sustinentibus hodie in seculo quæ semper passi sunt prophetæ propter diuinam religionem. Alios enim lapidauerunt, alios fugauerunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignũ sibi & Isaac filius Abrahæ ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum Deus hostiam fieri præcepisset. 156 Sed quoniam hæc fuerant sacramenta, quæ temporibus Christi perficienda seruabantur: & Isaac cum ligno reseruatus est, ariete oblato in vepre cornibus hærente: & Christus suis temporibus lignum humeris suis portauit, inhærens cornibus crucis, corona spinea in capite eius circundata. Hunc enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui *tanquam ouis ad victimam ductus est, & velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum.* Hic enim Pilato interrogante nihil locutus est: *in humilitate enim iudicium eius sublatum est.* 157 *Nativitatem autem eius quis enarrabit?* quia nullus omnino hominum natiuitatis Christi fuit conscius, in conceptu, quum virgo Maria verbo Dei prægnans inueniretur. *Et quia tolleretur à terra vita eius.* Cum vtique post resurrectionem eius à mortuis, quæ die tertia effecta est, cœli eum receperunt, 158 secundum prophetiam Osee emissam huiusmodi: *Ante lucem surgent ad me dicentes, Eamus & reuertamur ad Dominum Deum, quoniam ipse eripiet, & liberabit nos.* Post biduum, die tertia, quæ est resurrectio eius gloriosa, de terra in cœlos eum recepit, vnde & venerat ipse spiritus ad Virginem: cuius neque natiuitatem, neque passionem Iudæi agnouerunt. 159 Igitur quoniam adhuc contendunt Iudæi, necdum venisse Christum eorum quem tot modis adprobauimus venisse, recognoscant Iudæi exitum suum, quem post aduentum Christi relaturi præcinebantur ob impietatem qua eum & despexerunt, & interfecerunt. Primo enim ex qua die, secundum illud dictum Esaiæ, *proiecit homo abominamenta sua aurea & argentea, quæ fecerunt adorandi* 160 *vanis & noctuis*: id est, ex quo gentes nos dilucidata per Christum veritate, proiecimus idola (videant Iudæi) & quod sequitur, expunctum est. Tulit enim Dominus sabaoth à Iudæis, & ab Ierusalem, inter cetera, & sapientem architectum, qui ædificat ecclesiam, Dei templum, & ciuitatem sanctam & domum Domini. Nam exinde destitit apud illos Dei gratia. *Et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem* 161 *super vineam Sorech*, id est, cœlestibus beneficiis ne prouenirent domui Israel. Fecerat enim spinas, ex quibus Christum coronauerat: & non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat: & ita subtractis charismatis prioribus, *lex & prophetæ vsque ad Ioannem* fuerunt: & piscina Bethsaida vsque ad aduentum Christi, curando inualitudines ab Israel, desiit à beneficiis deinde, cum ex perseuerantia furoris sui nomen Domini per ipsos blasphemaretur. Sicut scriptum est: *Propter vos nomen Dei blasphematur in gentibus.* Ab illis enim incepit infamia, & tempus medium à Tiberio vsque ad Vespasianum. Quæ cum ita commississent, nec intellexissent, Christum in tempore suæ visitationis inueniendum, *facta est terra eorum deserta, & ciuitates eorum igni exustæ. Regionem ipsorum in conspectu eorum extranei deuorantes: derelicta est filia Sion tanquam specula in vinea velut in cucumerario casula*: ex quo scilicet *Israel Dominum non cognouit, & populus eum non intellexit, sed dereliquit magis, & ad indignationem prouocauit sanctum Israel.* Sic & machæræ conditionalis comminatio: *Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius vos comedet*: probauit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. Qui & in Psalmo dispersionem eius postulat à patre dicens: *Disperge illos in virtute tua.* Qui & rursum per Esaiam exustionem eorum orat: *Propter me*, inquit, *hæc facta sunt vobis, in anxietate dormietis.* Hæc igitur cum pati prædicarentur Iudæi propter Christum, & passos eos esse inueniamus, & in dispersionem demorari cernamus, manifestum est propter Christum Iudæis ista accidisse, conspirante sensu scripturarum cum exitu rerum, & ordinis temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem hæc passuri prædicabantur, quum venerit ergo, patientur. Et vbi tunc filia Sion relinquenda, quæ nulla hodie est? vbi ciuitates exurendæ, quæ iam in tumulis exustæ sunt? vbi dispersio gentis, quæ iam extorris? Redde statum Iudææ quem Christus inueniat, & alium contende venire. [Discite 161 nunc ex abundantia erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus à prophetis demonstratos, totidem aduentus eius prænotasse. Vnum in humilitate, vtique primum, cum tanquam ouis ad victimam duci habebat, & tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os suum Nec 162 aspectu quidem honestus. *Annunciamus enim*, inquit, *de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, & non erat ei species, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem, sed speciem eius inhonoratam, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, & sciens ferre infirmitatem*: scilicet vt *positus a patre in lapidem offensionis: & minoratus ab eo modicum citra angelos*: verumem se pronunciat, & non hominem, ignominiam hominis, & abiectionem populi. Quæ ignobilitatis argumenta, primo aduentui competunt: sicut sublimitatis secundo, cum fiet, iam non lapis offensionis, nec petra scandali: sed lapis summus angularis, post reprobationem adsumptus, & sublimatus in consummationem: & petra sane illa apud Danielem de monte præcisa, quæ imaginem secularium regnorum comminuet & conteret. De quo secundo aduentu idem Daniel dixit: *Et ecce cum nubibus cœli tanquam filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & aderat in conspectu eius. Et qui adsistebant, adduxerunt illum, & data est ei potestas regia, & omnes nationes terræ secundum genus, & omnis gloria seruient illi, & potestas illius æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.* Tunc scilicet speciem honorabilem, & decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum: tempestiuus enim decore citra filios hominum. *Effusa est gratia*, inquit, *in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in secula. Accingere ensem tuum circa femur tuum potens tempestiuitate & pulchritudine tua.* cum & pater postea cum diminuit illum modicum quid citra angelos, gloria & honore coronauit illum, & subiecit omnia sub pedibus eius. *Et tunc cognoscent eum quem pupugerunt. Et cadent pectora sua tribus ad tribum*, vtique quod retro non agnouerint eum, in humilitate conditionis humanæ constitutum. Hieremias inquit: 163 *Et homo est, & quis cognoscet illum? quia & Nativitatem eius*, inquit Esaias, *quis enarrabit?* Sic & apud Zacha. in persona ipsius, imo & in ipsius nominis sacramento, verus summus sacerdos patris Christus Iesus duplici habitu in duos aduentus delineatur. Primo sordidis indutus est, id est, carnis passibilis & mortalis indignitate, cum & diabolus aduersabatur ei, autor scilicet Iudæ traditoris, qui eum etiam post baptismum tentauerat. De hinc spoliatus pristinas sordes, exornatus podere & mitra, & cidari munda, id est, secundi aduen-

tus:

Esai. 65.
4. Reg. 6.
2. Reg. 6.
Matth 21. Gen. 22.
Ioan. 19.
Isai. 53. Ioan. 19. Isai. 53.
Ibidem. Matt. 27. Osee 6. Luc. 2.
Isai. 2.
Isai. 3.
Isai. 5. Matt. 27. Matth. 11. Ioan. 5.
Esai. 52. Luc. 3. Isai. 1.
Psal. 58. Isai. 50.
Isai. 53.
Isai. 28. Psal. 8. Psal. 21.
Isai. 28. Psal. 118. Dan. 2. Dan 7.
Psal. 4. Psal. 8.
Zach. 12.
Hier. 17. Isai. 53. Zach. 3.
Ioan. 13. Matth. 4.

tus: quoniam gloriam & honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum Iosedech filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec vnquam sacerdotali munere priuatus. Sed IESVS iste CHRISTVS Dei patris summus sacerdos, qui primo aduentu suo humana forma & passibilis venit in humilitate vsque ad passionem ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis; qui post resurrectionem suam indutus podere, sacerdos in æternum Dei patris nuncupatus est. Sicenim & duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem. Nonne & illi vtrumque ordinem nominis CHRISTI qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque consimiles, propter eundem Domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, vt qui agnosci habet à quibus & læsus est. Vnus autem eorum circundatus coccino, maledictus & consputatus, & conuulsus, & compunctus, à populo extra ciuitatem abijciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus CHRISTI passionis; qui coccinea circundatus veste, & conspputatus, & omnibus contumeliis afflictus: extra ciuitatem crucifixus est. Alter vero pro delictis oblatus, & sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundæ repræsentationis argumenta signabat: qua delictis omnibus expiatis, sacerdotes templi spiritalis, id est, ecclesiæ, domiciæ gratiæ 164 quasi viscerationequadam fruerentur, iejunantibus ceteris à salute. Igitur quoniam primus aduentus & plurimis figuris obscuratus, & 165 omni in honestate prostratus canebatur, secundus vero & manifestus & Deo condignus: idcirco quem facile & intelligere & credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore & gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est, primum. Atque ita in hodiernum negant venisse CHRISTVM suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum, Sufficit huc vsque de his, interim ordinem CHRISTI decurrisse, quo talis probatur, qualis annunciabatur: vt iam ex ista consonantia scripturarum diuinarum intelligamus, & quæ post Christum futura prædicabantur ex dispositione diuina credantur expuncta. Nisi enim ille veniisset post quem habebant expungi, nullo modo euenissent quæ in aduentum eius futura prædicabantur. Igitur si vniuersas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorem & CHRISTVM eius cernitis, prophetatum non audetis negare: quia etsi negaretis. statim vobis in psalmis, sicuti iam prælocuti sumus, promissio patris occurreret, dicentis: *Filius meus es tu, ego hodie genui te, Pete à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*; poteritis in istam prædicationem magis Dauid filium Salomonem vindicare, quam CHRISTVM Dei filium dicere: nec terminos terræ, Dauid filio promissos, qui intra vnicam Iudæam regnauit, quam Christo filio Dei, qui totum iam orbem Euangelii sui radijs illuminauit. Denique & thronus in æuū magis Christo Dei filio competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli Israel regnauit. Christum enim hodie inuocant nationes, quæ eum non sciebant, & populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. non potes futurum contendere, quod vides fieri. Hæc autem prophetata nega, quum coram videntur; aut adimpleta quum leguntur: aut si non negas vtrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata.

ANNOTATIONES IACOBI PAMELII IN LIBRUM ADVERSUS IUDÆOS.

CAP. I.

PRoxime accedit, disputatio habita est Christiano & proselyto Iudæo.] *Caput primum inscripsimus (vt omittamus initium, in quod Prologum contines.)* De Gentibus ad gratiam & legem Dei admittendis. *quod imitatur B. Cyprian. lib. 1. Testim. aduersus Iudæos, cap. 1 & 19. Atqui* προσήλυτος *apud Iudæos nuncupabatur* ex gentibus, nec de prosapia Israelitarum Iudæus, *id est, qui ex gentibus ad ipsorum legem accessisset*; voce etiam scripturis vsitata, 1. Paral. 22 & 2. Paral. 2 ac 3. *Tob.* 1. *Isai* 52. *sicuti iuxta 70. infra citatur Ezechiel. 14. Matth. 23. & Act. 2. Deprouerbiali autem formula:* contentioso fune diem in vesperum trahere, *videat Lector nostra Prolegomena.* Spectantes *denique, pro spectatorib. accipi, ad marginem adnotauit Rhenan. Ego vero ex Vaticano cod. lego*, lectionis stylo, *pro*: lectionibus.

2. sibi vindicare Dei legem.] *Vatic. cod.* Vendicare quod *perinde est nam &* vindicare, *quod à vindiciis deriuatur, est rem controuersam sibi adserere. Ex quo etiam reposuimus paulopost* Israel, *pro*: Israelis, *& adiecimus*: dicens.

3. de nobus populis intelligitur. &c. *Hyperbaton est locus iste, aut corruptus, cui ex MS. mederi non licuit. Stue autem legamus*, edictum, *siue* dictum, *vt habebat 1. editio, non refere.*

4. Nam & secundum memorias, &c.] Memorias *vsurpat pro scripturis sacris, &* ab relicta (*vti adnotauit Rhen.*) *hic & postea, pro* derelicta. *Paulopost MS. legit*, deseruiuit, *pro*: seruiuit, *quorum vtrumque placet.*

5. & annulis virorum. &c.] *Similiter* B. *Ambros. epist. 56. ad Romulum: Coactus igitur Aaron petit* annulos *eorum & inaures mulierum. Quum autem istud neque Græce hodie legatur, neque Latine in editione B. Hieronymi reperiatur, oportet diuersam fuisse 70. editionem, quibusdam in locis, ab ea, quæ nunc exstat: quod confirmatur ex verbis quæ mox ab Auctore citantur*: Hi sunt dii qui nos eiecerunt de terra Ægypti, *pro eo quod alibi est*: Dii tui, qui te, &c. *quod semel adnotasse sufficiat, quando id ex Indice scripturarum colligere possit Lector. Porro etiam B. Cyprianus loco priori citato vsurpat*: eicere, *pro*: educere. *Nos vero ex Vatic. cod. restituimus*: probatur, *pro*: putabatur, *& addidimus paulopost*: Deum.

CAP. II.

6. Igitur gradum conferamus, & summam quæstionis ipsius certis lineis determinemus.] *Secundum huic capiti titulum imposuimus*: Quod lex naturalis lege Moysi sit antiquior, qua vigente neque Sabbatum neque circumcisio obseruata sunt. *Atqui de duabus hic formulis prouerbialibus, vide nostra supracitata Prolegomena. Legit vero M. cod.* terminemus: *sed illud placet.*

7. Diliges proximum tibi.] *In MS. est*: tuum, *quemadmodum & in communi edit. 70 sed illud*: tibi, *ad mutationem est eius quod Græce est*: τὸν πλησίον σου. *Legimus autem ex MS.* non concupiscent, *pro*: concupiscerent.

8. nec in Choreb tantum.] *Ita hunc locum restituimus, pro*: Oreb *ex vestigiis cod. MS. qui habebat* Chores, *quum 70. legant constanter* Grace Χωρήβ, *Hebraicum* ך *Græco exprimentes. Recte autem addit Auctor* aut in Syna & in eremo primum, *quia priores legis tabulæ Moysi traditæ sunt in monte Syna, posteriores, vti constat Exod. 33. in monte* Choreb, *de quo latius B. Hieronymi lib. de 42. mansionibus. Ex eodem legimus*: futuram, *pro*: futurum. *Et paulopost ex MS. adiecimus*: eius. *De* Enoch *vide Adnot. nostras ad lib. de Resurrect. vbi sicut hic, ipsum & Heliam* æternitatis candidatos *nominat.*

CAP. III.

9. Sed Abraham, inquit, circumcisus est, &c.] *Titulum huic capiti dedimus*: Quod circumcisio in signum data sit spiritalis circumcisionis, *seu vt B. Cyprianum imitemur lib. 1. supracitato cap. 8.* Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa. *Tertullianus, dum cap. præcedenti negat.* circumcisione hominem purgari, *& hic* in signum datam *dicit*, non in salutis prærogatiuam, *differentiam insinuat inter* circumcisionem *& baptismum, aliaque noua legis sacramenta; quod quamquam in* circumcisione *dabatur salus, & remittebatur originale peccatum, non tamen per* circumcisionem *sicuti per baptismum, sed solum ex vi pacti à Deo cum Iudæis initi. Atque adeo intelligendus Auctor ad instar illius, ad quod alludit Apostolus Rom. 4.* Et signum accepit circumcisionis, signaculum iustitiæ fidei, quæ est in præputio. *Atqui illud*, inquit, *hic & postea refertur ad Iudæum proselytum. Legimus autem*: ipsi Abrahæ *ex MS. ac paulo post*: in ducis filium, *cum 1. editione*, pro iudicis. *Perinde vero est, siue legatur*: scelerati, *vt excusi. siue*: scelesti, *vti B. Cyprianus & MS.*

10. Et alio dicit, &c.] *Nempe scriptura. Interim hoc ex MS. recens adieci-*

A *adiecimus, nam alibi reperitur quod sequitur:* Ecce dies veniunt. *quod ipsum & Hebræo & Græco textui, ac B. Cyprian. vbi supra ca. 11. conforme est, pro quo male excusi:* venient

11. super vertices montium.] *ms.* verticem: *sed quia infra lib. 3. aduers. Marcionem transfert* super summos montes, *magis illud placet, maxime quum Græca Regia Dn. Ariæ Montani Bibliorum editio ἄκρων legat, quanquam interim hoc respondeat Hebreæ, & editioni Græcæ Argentoratensi, quæ ἄκρω habet. Atqui recte Rhen. castigauit ex Gorziensi cod.* prioris filii, *pro* populi, *ac* discent, *pro* dicentur, *denique:* abolitionem, *pro:* obolitionem. *Addidimus autem:* Lex, *ex ms.*

12. & hostis executionem.] Executionem, *inquit Rhenan. pro persecutione, sicut lib. 1. adu. Marc.* Quid denique adulantius quā delicta nō exequi, *id est, non persequi. & ibidem paulo ante:* executione mali, *ac postea:* executore delicti, *id est, iudice. Qui addit in illius loci commentario; non aliter Pomponium Iureconsultum D. lib. 48. tit. de accus. & inscript. dixisse: mortem* exequi, *pro, instituere actionem de parricidio perpetrato.*

13. per Erythræum pelagum.] *Plinium, vti solet, imitatur, qui* Erythræum *mare nuncupat. lib. 6. cap. 23. quod nos Rubrum dici-*
B *mus, sicuti & Dionys. de situ orbis, ἐρυθραῖον πέλαγος.*

CAP. IV.

14. Sequitur &c.) *Inscriptionem huic capiti dedimus:* Quod & Sabbati obseruatio temporalis fuerit. *Tractatur autem idem argumentum ijsdem pene verbis lib. 3. & 4. aduers. Marc. T. 3.*

15. expuncta.) *Id est (inquit Rhenan.) præstita, perfecta, adimpleta. Sic infra:* renunciatur expuncta. *item:* expuncta consideramus. *rursum:* quod sequitur expunctum est. *Similiter T. 2. lib. de Patientia:* omnem patientiæ speciem expunxit. *& lib. ad Marc.* expuncti contumelia. *Item T. 3. lib. de Resur. carnis:* iudicium resurrectio expunget. *lib. 3 ad Marc.* iam expunctum, *&* expungendum putauit. *lib. 4. adu. eundem:* inueniatur expuncta. *ad lib. 5. aduers. eundem* expunxerimus. *Metaphoram denique expressit T. 2. lib. de Cor. militis, quum dicit:* Expungebantur in castris milites. *de qua latius Adnot. nostris in Epist. 38. B. Cyprian. nu. 5. hoc vno addito ex Rhen. in dictum locum lib. de Patient. quod veteres in Calendariis, quæ cetera vt plurimum constabant, verso stylo* expungebant *nomina seu debita dissoluta. Addidimus autem paulopost ex ms.* ab.

16. sicut per prophetam prædicatum est: Ecce proselyti per me ad te ibunt.] *Ex MS. vocem Tertullianicam:* prædicatum, *substituimus, pro:* dictum. *Citat autem eandem scripturam infra dicto li. 3. adu. Marc. & paulo latius explicat, nominatim Isaiæ adscribens, apud quem reperiri iuxta 70. ca. 52 adnotarunt quidam, sed ibidem*
C *hactenus non reperi. Legimus autem paulopost:* Sabba religione, *pro:* religionem.

17. Nam & temporibus Machabæorum, &c.] *Quandoquidem Machabæorum hic historiam citet in re fidei, non dubium quin illam pro Canonica scriptura cognouerit. verum de hoc latius Adnot. nostris in B. Cypriani cap. 18. lib. 3. Testimoniorum. quibus adde, quod non sit mirum, si in Canone Hebræorum libri illi non habeantur, quandoquidem plusquam seculo post illum ab Esdra editum conscripti sint. Nam inter Cyrum Darij successorem, sub quo Esdras claruit, & Antiochum Epiphanem, sub quo Machabæi, anni intercesserunt vt minimum* 180.

18. & hostes Allophylos.] Ἀλλοφύλους *Græci Bibliorum interpretes (inquit B. Hieron. in Isaiæ c. 2.) sunt interpretati, pro Philistijm, quæ est hodie gens Palæstina: quod ipsum comprobatur & in editione Latina 70. ex titulo Psal. 55. Verum hic id refert Tertullianus ad Græcos, contra quos Machabæi dimicabant, eo quod vox Græca alienigenas significet in genere.*

CAP. V.

19. Sic & sacrificia, &c.] *Istud caput hoc titulo insigniuimus:* Quod & sacrificia terrenarum oblationum figuræ fuerint spiritualium. *Cui respondet inscriptio, qua Auctorem imitatur c. 16. li. 1. Testim. B. Cypr. Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur. Atqui cum MS. legimus conformiter Hebraico, Græco, & Latino exemplaribus:* Vbi est Abel frater tuus? *&* nunquid
D custos fratris mei sum ego?

20. Gemens & tremens eris super terram, & omnis qui te inuenerit occidet.] *Secundum scripturæ veritatem non sunt hæc Dei verba: quin potius ille posito in Cain signo, cauet vt non occidat eum omnis qui inuenerit eum; cui correspondet & Iosephus Antiq. li. 1. c. 3. quin & ipse Tertull. infra T. 3. lib. 2. aduers. Marc. in hæc verba:* Cain & maledixit, & cupidum morte luere delictum mori interim vetuit. *Videtur itaque mutilus iste locus vitio librariorum, qui inter bis repetitum,* Gemens & tremens super terram, *media transilierunt, atque adeo sic supplendus & emendandus:* Gemens, & tremens eris super terram. Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quam vt remittatur mihi, & eiicies me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram, & omnis qui me inuenerit, occidet.

21. Denique quum per Moysen in Leuitico, &c.] *Vel ex hoc loco patet, subinde memoria lapsum Auctorem in citandis scripturarum locis, quum hoc præscriptum nusquam in* Leuitico *reperiatur, sed Deuter. 13. Eodem pertinet quod supra c. 3. dixit:* Et ideo subsequens sermo prophetæ, &c. *quum præcedat ea scriptura illam*

E *quæ prius citata est, non subsequatur: & infra:* Et alibi dicit, *quum eodem capite contineatur, quod semel adnotasse sufficiat contra sciolos quosdam, qui nolunt admittere in Patrib. ἁμάρτημα μνημονικόν. Restituimus autem ex MS.* repromissionis, *pro:* promissionis; *&* terra sancta, *pro:* terram sanctam.

22. Et in omni loco offeruntur, &c.] *Sic ex MS. & hic, & sub finem capitis, conformiter Latino, Græco, & Hebraico textui, pro:* offerentur, *maxime quum sic legat etiam B. Cyprianus, vbi supra, & ipse Auctor infra T. 3. l. 3. aduersus Marc. vbi paulo latius explicat* sacrificia munda, *seu* spiritalia, *non modo vt intelligantur, quemadmodum hic loquitur,* sacrificia laudis, *&:* cor contribulatum, *sed etiam* Gloriæ relatio, & benedictio, & laus, & hymni; *denique:* Ecclesiarum sacramenta: & munditiæ sacrificiorum. *Quare valeant Magdenburgenses, qui ex hoc Tertulliani loco simili, sub initium lib. 4. aduers. Marc. argumentum sumunt aduersus Ecclesiæ sacrificium, quum illud maxime ab Auctore confirmetur verbis illis modo citatis. Vt omittam locos, de quibus supra l. ad Scapulam, ca. 2. num. 11. & infra latius lib. Orat. nu. 1. vbi disertis verbis sacrificii Ecclesiæ meminit. Certe ex Liturg. Latin. nostris. T. 1. pag 9. & sequ. videre est conformem Patrum loci huius Malachiæ intellectum de Ecclesiæ sacrificio: & nominatim SS. Iustini Mart. Irenæi, Cypriani, Eusebii Cæsariensis, Chrysost. Hieron. August. Theodoreti, & Damasceni.*

23. Quoniam etsi adulteris mihi similam.] *Sic vertit quod Græce est σεμίδαλιν. pro qua Latinus interpres:* sacrificium *trans-*
F *tulit.*

24. nec si veniatis videri mihi.] Videri *pro: apparere quod legit dicta Latina editio 70. & haud absimiliter vertit noster interpres ex Hebræo:* cum veneritis ante conspectum meum.

CAP. VI.

25. De Sabbato & circūcisione, & legis veteris & nouæ obseruatione.] *Quemadmodū haud dubie titulus hic ex margine (sicuti & sequentes aliquot) in textum irrepserunt; ita putaui iterum in marginem reijciendum, idque eo magis, quod cum hoc caput quædam sit conclusio ex præcedentibus, hic potius titulus conueniat:* Ex præcedentibus concludi legem nouam superuenturam, atque adeo quærendum, an iam nouæ legislator venerit necne. *Legimus autem:* præcedenti tempori, *pro:* tempore; *& iuxta MS. cod. omisimus illud:* oriretur lumen, *vtpote superfluum, quandoquidem præcedat:* fulgente nobis lumine.

26. De natiuitate Christi, & aduentu primo.] *Hunc titulum ne quidem ad marginem transcripsimus, quod huic loco non conueniat. Restituimus etiam quod habebat prima editio:* Nam etiam, *phrasi Tertullianica, pro eo quod tanquam elegantius substitutum fuit:* Hinc, inquam, *& omisimus:* an, *vbi legebatur:* an necne.

G
CAP. VII.

27. Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus Christus adnunciabatur, iam venerit.] *Ita ex ms. & 1. edit. pro eo quod erat:* an qui venturus est Christus. *Titulum autem huic capiti dedimus:* Quod nouæ legislator non exspectetur, sed iam venerit, ex Prophetiis de regno eius inter Gentes æterno fieri. *Atqui de Prouerbiali formula:* Gradum conferre, *videantur nostra Prolegomena. Legimus vero ex ms.* præcauerint, *vocem Tertullianicam pro:* præcinuerint.

28. Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino.] *De erronea hac lectione, tamen iam olim inueterata, vide Adnot. nostras in S. Cyprian. lib. 1. Testim. adu. Iud. cap. 21. nu. 60.*

29. Cui enim dexteram tenet pater, &c.] *Alludit haud dubie ad locum scripturæ præcedentem, sicuti etiam in illo:* quem exaudierunt omnes gentes.

30. Parthi, Medi, Elamitæ.] *Comprobans Auctor, quod iam tum omnes Gentes in Christum crediderant, primum vtitur verbis scripturæ, Act. 2. de ijs qui, vbi in festo Pentecostes audierant Apostolos suis quibusque linguis loquentes, ad Christum conuersi sunt, Vbi ex instituto videntur coniuncti* Parthi, Medi, *&* Elamitæ, *non* (Ælamitæ) *id est Persæ, sic ab Elam filio Sem (teste Iosepho Antiq. lib. 1. cap. 7.) nuncupati, eo quod sibi inuicem vicini sint. Atqui confirmatur Auctoris sententia à B. Sophronio Catal. Græcor. vir. Illustrium in-*
H *ter opera Hieronymi, qui B. Thomam Apostolum prædicasse dicit Euangelium Christi,* Parthis, Medis, *&* Persis, *Carmanus quoq., Hircanus, Bactris, & Magis; Indis denique, apud quos in ciuitate Calamina martyrium passus sit.*

31. Et qui inhabitant Mesopotamiam.] *Apud* Mesopotamiam *primi Doctores recensentur ab Epiphanio Archelaus & Marcellus, quam tamen sua cœpit hæresi inficere Bardesanes, Valentini sectator, etiam ante Tertullianum.*

32. Armeniam.] *Huius quidem in Actis Apostolorum prouinciæ non fit mentio: sed iam tum etiam Christi fidem apud eos viguisse, vel inde manifestum est, quod non ita multo post* Armenii *bellum Maximino tyranno indixerint, antea socij Romanorum, Christianæ fidei & religionis ergo, à qua illos ad idololatriam conabatur adducere. Testis est eius rei Niceph. Eccl. hist. lib. 7. c. 28.*

33. Phrygiam.] *Quum* Phrygia *Asiæ minoris sit prouincia, rectius Act. 2. coniungitur cum Asia & Pamphylia, quippe quam, vt est Act. 16. & 18. etiam peragrauerit B. Apostolus Paulus Hierapoli autem* Phrygiæ *oppido sepultus fuit, teste Sophronio, vbi supra, B. Philippus Apostolus cum filiabus. Insuper eadem hac fere*

atate celebrata narrant Iconij & Synadæ Concilia de baptismo hæreticorum, Firmilianus, de quo infra Epist. lxv quam edidimus inter B. Cypr. opera, & Dionys. Alexandr. Episcopus ad Philemonem apud Euseb. lib. 23. cap. 6. & Niceph. lib. 3. cap. 9.

14. Cappadociam, & incolentes Pontum.] *Ad electos aduenas dispersionis* Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, *& Bithyniæ suam priorem scripsit Epistolam Canonicam B. Petrus Apostolorum princeps. Deinde persecutionis Christianorum in* Cappadocia *meminit supra Auctor lib. ad Scapulam c. 3. Cuius sedes Episcopales, Cæsarea in qua dictus Firmilianus paulopost Episcopus, Amasia, in qua quondam Phedimus & Larandus, iuxta Euseb. & Niceph qui etiam Miconij mentionem faciunt.*

15. Asiam & Pamphiliam.] *In* Asia *Apostolicas Ecclesias recenset late Auctor noster lib. de præscript. hæretic. Claruerunt autem in ea præter BB. Paulum & Barnabam Apostolos, qui* Asiam, & Pamphiliam *peragrarunt. Actor. 13. 14. 15. & 27. scriptores Ecclesiastici iuxta B. Hieron. Catal. vir. Illustrium, tam ante Tertullianum Apollinarius & Papias* Hierapolitani, *Quadratus & Aristides* Athenienses, *Melito* Sardensis, *Dionysius & Bacchilus* Corinthii, *Rhodon* Asianus, *ac Polycrates Ephesius.*

16. immorantes Ægyptum.] *Vel sola* Alexandrinæ Ægypti *metropoli Ecclesia à B. Marco Euangelista institutio, de qua latius in nostris Liturgicis Latin. pag. 88. & sequent. omnibus, vsq; adeo nota est, vt pluribus non sit opus. His adde antiquiores Hermopolitanam: Nili, Arsenoitem, & Tingitanam.*

17. Et regionem Africæ, quæ est trans Cyrenem.] Pentapolin Cyrenaicam *de qua Plin. lib. 5. cap. 5. Pompon Mela lib. 1. Strabolib. 17. & Amm. Marcell. lib. 22.) ita peripraste quadam post B. Lucam delineauit Auctor, cuius Episcopi plures etiam antiquitus celebrantur. Erant autem in ea ciuitates quinque, Berenice, Apollonia, Ptolemais, qua & Barce, Arsinoe, & ipsa, à qua denominatio,* Cyrene.

18. Romani & incolæ. tunc & in Ierusalem Iudæi.] *Ita prorsus distinguo vt incolæ ijdem sint Auctori qui Act. 2. aduenæ, quando quidem & Cicero lib. Offic. eodem significatione dixerit: Peregrini atque incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere. Addit autem:* tunc, *vt indicet id temporis quidem Iudæos credidisse, sed non sua ætate. Porro de* Romana *Ecclesia vide Adnot. nostras in B. Cypr. epist. 45. nu. 6. & 55. nu. 90. ac 91. & in Symbolum nu. 17. infra quoque T. 3. ad libros Auctoris de Præscript. adu. hæreticos.*

19. vtiam Getulorum varietates.] Getuli, *qui & Libyes, Africæ populi prope tractum inhabitabilem iuxta Melam Pomponium, qui primi omnium (teste Salustio in Iugurtha) eam regionem tenuerunt, asperi incultiq; quibus cibus caro ferina atq; humi pabulum, vtpecoribus, qui neque moribus neque lege neque imperio cuiusquam regebantur, & vagi palantes quo nox coegerat, sedes habebant. Vnde & paulopost Auctor,* Getulorum barbaries *dixit.*

20. & Maurorum multi fines.] Mauritaniæ *Ecclesiarum persecutionis meminit Auctor supra lib. ad Scapulam c. 4. Atqui* Maurorum multi fines, id est, *Gentes multæ, à Plinio recensentur hist. natur. lib. 5. cap. 2 & 3. & de* Mauritaniis *duabus aliquid diximus Adn. nostris in B. Cypr. ep. 45. nu. 7. & 8.*

21. Hispaniarum omnes termini.] *Videntur hinc* Hispaniæ *regna omnia iam tum Christi fidem suscepisse, inter quæ* Præses Legionis *Christianorum hostis recensetur à Tertulliano loco citato, & eiusdem ac Asturicæ B. Cypria. epist. 68. vbi vide Adnot. nostras nu. 2. Atqui* Hispaniarum *Apostolus celebratur iuxta B. Isidorum B. Iacobus maior. Testis est etiam B. Ioan. Chrysost: profectionis B. Pauli Apostoli in* Hispanias, *vbi locum tractat 2. Tim. 4. cui satis consentit B. Hieron. loco supracitato, dum scribit, post primam sub Nerone captiuitatem prædicasse illum in partibus Occidentis. Et expresse attestantur Dorotheus in Synopsi, Athanas. ad Dracont, & Epiphan. alicubi.*

22. Galliarum diuersæ nationes.] *Vt nesim prolixior in commemorandis* Galliarum diuersis nationibus, *Lectori sufficiat hoc loco, quod primus Galatarum (vtipatet ex Epist. ad Tit. c. 4.) atque adeo Gallorum, præsertim Viennensium, Apostolus fuerit B. crescens B. Pauli Apostoli discipulus, deinde B. Martialis Lemouicensis, Burdegalensium, Agenensium, Cadurcorum, Ruthenensium, Aniciensium, Engolismensium & Mimiatensium; Saturninus Tolosatum; Austronomius Auernensium; Paulus Narbonensium, Fronto Petragoricorum, Eutropius Xantiensium, Gratianus Turonensium, Iulianus Cenomanorum, Benignus Lingonensium, BB. Dionysius Areopagita Parisiorum, Aphrodisius & Vrsinus Biturigum, Saulanus & Potentianus Senonensium, Clemens Metensium, & Belgarum, Valerius Treuirensium, Maternus Colonien sium & Tungrorum, Regulus ac Trophimus Arelatensium, & Sanctinus Garuotensium, Meldensium & Virdunensium Episcopi. Sicuti late deducit primo Centenario suo Isengrenius, & multorum meminit B. Petrus Cluniacensis adu. hæres. de templis, de quorum adeo Liturgijs testimonia reperire est inter nostra Latinorum Liturgica, pag. 93. & sequentibus.*

23. & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita.] *Gesserunt quidem cum* Britannis *bella Iulius Cæsar & Claudius Imperator teste Beda hist. Angl. lib. 1. cap. 2. & inde* Britannicus *dictus, sed & plurimam Insulæ partem occuparunt. Deinde & Vespasianus, aliique Romani præfecti eam administrarunt. Quinetiam Adrianus, Pertinax, & Albinus Imperatores in eam transmiserunt, teste Polydoro Vergilio, Ang. hist. lib. 2. Nemo tamen ante Seuerum integram insulam obtinuit, & Pictones ab eo primum in montanos compulsi sunt, vsque adeo vt vere asserat Polydorus, ad Septentrionales* Britanniæ *partes priores Cæsarei non peruenisse. At qui adeo recte* Romanis inaccessa loca *nuncupat Auctor, vtpote quum liber iste ante expeditionem Seueri* Britannicam, *sub finem vitæ ab eo susceptam, in qua etiam periit, scriptus sit. Et tamen (quod illa aduersatiua particula vero subindicat) Christo subdita, quippe quum (iuxta Bedam & Polydorum) sub Marco Antonino Vero* Britannia *omnium Prouinciarum prima, rogatu Lucij Regis, & auspicijs Eleutherij Papæ Romani, opera SS. Fugatij & Damiani publice tota Euangelium receperit. Imo si Polydoro creditur, iam antea illic fidei fundamenta iacta fuerint à Beato Ioseph o ab Arimathia: quod confirmat Gildas Britannus, asserens iam inde ab ortu Euangely* Britannos *Christi Religionem suscepisse; quare non placet lectio MS. cod.* in accessu Romanorum loca Christo vero subdita.

24. & Satmatarum, & Dacorum, & Germanorum, & Scytharum.] *De his in hac verba Plin. vbi supra lib. 4. cap. 12. Ab eo in plenum quidem omnes* Scythæ, *varie tamen littori appositæ tenuere, alias* Getæ, Daci *Romanis dicti, alias* Sarmatæ, *Græcis Sauromatæ, &c. Superiora vero inter Danubium & Hercynium saltum vsque ad Pannonica Hyberna Carnuti;* Germanorumque *ibi confinium campos & plana Iazyges* Sarmatæ, *montes vero pulsi ab his* Daci. *Quare recte Auctor tum hic tum libro de Anima infr. T. Gentes has coniungit, easdem paulopost vno* Germanorum *nomine comprehendens. Et de parte aliqua singularum harum Prouinciarum intelligendum Auctorem non male adnotauit Rhenanus. Atqui Titum profectum in Dalmatiam testis est ipse B. Paulus sua 2. ad Tim. Epist. cap. 4. Deinde traditur B. Apollinaris B. Petri Apostoli discipulus, primus Rauennæ Episcopus, etiam Dalmatis & dicti Danubij accolis Euang. prædicasse. Sunt qui & B. Thomam* Germanorum *Apostolum faciunt.* Scytis *autem, Sogdianis & Soccis fidem Christi tradidisse B. Andream Apostolum scribit, vbi supra, Sophronius; inde profectum in Sebastopolim magnam, vbi interiores incolunt Æthiopes. Ad quos fortasis alludit Auctor adijciens:* & abditarum multarum gentium. *Ceterum legimus paulopost cum MS.* populus nominis Christi inhabitet, *pro:* Christiani habitet.

25. qui omnibus in æternum gentibus regnaturus nuncupatur.] *Additimus:* gentibus, *ex MS. quia alludere eum ad aliquod scripturæ testimonium de regno Christi æterno in omnibus gentibus, patet ex aduersatiua illa de regno Salomonis.* Sed in finibus Iudæ *(sic enim lego, pro:* Iudææ) tantum, *& similibus aliquot, maxime autem illa:* non habuit in omnibus gentibus potestatem. *Videtur autem alludere ad illud Danielis 7. quod infra citatur cap. vlt. & lib. 4. adu. Marc. T. 3.* Et data est ei potestas regia, & omnes nationes terræ secundum genus, & omnis gloria seruient ei, & potestas illius æterna, &c. *Atqui etiam hic illud:* De regno Christi æterno: *ad marginem reiecimus.*

26. Si Babyloniis & Parthis regnauit Darius.] *Agit de* Dario *primo, qui occupauit* Babylonem, *& interfecit Balthasar regem, qui quum rex Persarum fuerit, confirmatur nostra sententia in ca. 2. lib. de Pallio, quod* Parthi *Auctori nostro ijdem sint qui Persæ, & e contrario.*

27. vel quisque.] Quisque, *pro:* quisquis, *familiare esse Tertulliano etiam alibi adnotauimus.*

28. ab India vsque Æthiopiam.] *Huc pertinet imprimis illud Plinij lib. 6. cap. 26. Babylon Chaldaicarum gentium caput diu summam claritatem obtinuit in toto orbe, propter quam reliqua pars Mesopotamiæ Assyriaque* Babylonia *appellata est. Item quod habet 24. cap. Plura sunt segmenta mundi, qua nostri circulos appellauere, Græci parallelos. Principium habet* Indiæ *pars versa ad austrum Patet vsque Arabiam & rubri maris incolas. Continentur Gedrosi, Persæ, Carmani, Elymæi, (qui supra Elamitæ) Parthyæi, Aria, Susiana, Mesopotamia, Seleucia cognominata* Babylonia, *Arabia ad Petram vsque, Syria Cœle. Pelusium Ægypti. Quibus posterioribus prouincijs à Mesopotamia ad Pelusium vsque, & post debellatam Ægyptum ad Æthiopes vsque Ægypto conterminos Nabuchodonosor cum suis Regulis habuit regni sui terminos. Deinde etiam sub secundo circulo post excidium Hierosolymitanum amplectebatur (vt eiusdem verbis vtar)* Babylonem. *Idumæam. Samariam, Hierosolymam, & reliquas Syriæ prouincias ac oppida. Si autem Assyriam coniungas, quæ Sogdianos & Sacas complectitur, à meridie terminatur* India *intra Gangen parte Imai montis, quæ sub illa est. Vide de his Tabulam apud Ptolomæum Asiæ 4. 5 & 10.*

29. Alexander Macedo, &c.] *Vide Q. Curtium.*

30. Si Germani, adhuc vsque limites transgredi non fiuntur.] Germani *à Romanis potius bellum in ætatem vsque Tertulliani passi sunt quam intulerunt, quod metuerent illi, ne fines suos transgrederentur, vtpote vaticinantes, quanta postea mala Italiæ intulerint Longobardi, Gothi, Hunni, Vandali, Sqiadi, & id genus* Germani.

31. Maurorum gens, & Getulorum barbaries, &c.] Barbaries *& Barbariæ & Barbaria pro regione seu regionibus Barbaris vsurpata Tertulliano, tum hic, tum Tom. 2. de Vel. virg. & Tom. 3. lib. 2. aduers. Marcion. & alibi.*

32. nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt.] *Causam huius rei tradit Iosephus oratione sua ad Iudæos, lib. 6. de bello Iudaico cap. 11. Quid Romanos effugit, nisi quod propter æstus & frigora esset inutile? Paulopost vere recte castigauit Rhen. ex Gorziensi codice:* Barbati, *pro:* Barbara.

Cap. VIII.

53. Itaque requirenda tempora: &c.] *Titulus huius capitis, quem ad marginem etiam reiecimus, hactenus excusus erat:* De Passione Christi, & vastatione Ierusalem. *sed iste Auctori magis conformis est:* De temporibus aduentus ac passionis Christi, & extermínii ciuitatis Ierusalem. *Restituimus autem ex MS.* operationibus, *vocem Tertullianicam, pro:* operibus. *Citant porro Auctor Glossæ ordinariæ, Hugo, ac B. Hieron Comment. in Danielem, magnam huius capitis partem ab eo loco qui incipit:* Vnde ergo ostendimus, &c. *vsque ad illud:* Igitur expletis his. *Hieronymum autem citat, & hunc locum imitatur B. Prosper, aut quisquis est Auctor librorum de Promiss. & Prædict. Dei, part. 2. cap. 35. Imitatur etiam Iulianus Pomerius contra Iud. lib. 1. editus in Bibl. SS. Patrum T. 5. immo nominatim citat, cuius verba ipsa adferimus, quia multum lucis adferunt: Alij (inquit) à primo Darij anno, quando & Daniel hanc visionem vidit, vsque ad aduentum Christi euolutas fuisse* sexaginta duas & dimidiam hebdomodas *docuerunt, pro eo quod & in ipsa Prophetia Danielis sic subdiuisæ monstrantur. Reliquas autem* septem hebdomadas & dimidiam *in Passione Christi, & expugnatione Iudæorum quæ per Vespasianum deuicti sunt, completas esse definiunt. Alium vtpote ordinem regnorum (sic lego, pro :* regnum) *& supputationem sequentes annorum, quam illi quos præmisimus, tenuerunt. Sicut Tertullianus in libro quem contra Iudæos scripsit, præloquitur, cuius iam breuiter verba ponenda sunt. Sic enim ait:* Vnde igitur ostendimus, &c. *Si ergo secundum Tertullianum has hebdomadas supputare velitis, in earum euolutione & natiuitatem, & Passionem Christi, excidiumque Hierosolymorum (sicut à Propheta prædictum est) completum fuisse videbitis. Atqui scio (vt B. Hieron. verbis vtar, qui diuersas adfert sententias Africani, Eusebij, Clementis Alexandr. Apollinarii & Hebræorum) de hac quæstione varie ab eruditiss. viris disputatum, & vnumquemque pro captu ingenij sui dixisse, quod senserat. Sed quia periculosum est de Magistrorum Ecclesiæ iudicare sententijs, & alteram præferre alteri, Lectoris arbitrio derelinquo, cuius expositionem sequi debent: dummodo (iuxta veteres omnes) aduentui Christi adaptemus tempora à Daniele prædicta, & perspicua sit Auctoris nostri, prima facie subobscura sententia, in qua non parum nos laborasse, ex Adnot. nostris sequentibus colligi poterit.*

54. In principio obsecrationis tuæ.] *Sic restitui hunc locum, pro:* obseruationis, *ex originalibus fontibus huius scripturæ Danielis, non solum Hebræis, sed & Græcis, si non 70. saltem Theodotionis editione. Græce enim est* ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς δεήσεώς σου *quæ vox deprecationem vel obsecrationem significat.*

55. quodadusque inueteretur delictum, & signentur peccata, & exorentur iniustitiæ.] *Tria etiam membra hæc dumtaxat reperire est in Africano apud B. Hieron. similiter & apud B. Prosperum locis citatis, neque vero etiam plura in editione Latina B. Hieron. ex Hebræo. Clemens tamen Alexandrinus Strom li. 1. quartum membrum interponit:* & deleat iniquitates. *& Græce item additur.* καὶ ἀπαλεῖψαι τὰς ἀνομίας, *quod Latine translatum est: & ad delendum iniquitates. Verum videtur id aliquando ex margine in textum irrepsisse ad interpretationem secundi membri,* καὶ τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας. *quod, vt signentur peccata, veteres omnes verterunt, phrasi scripturæ, quæ* signari *seu* obsignari *accipit, pro adimpleri, finem accipere, & proinde etiam deleri.*

56. & vt signetur visio & prophetes.] *Id est, adimpleatur, quod B. Prosper transtulit, & B Hieron. ex Hebræo, iuxta illud:* Lex & prophetæ vsque ad Ioannem: *quemadmodum etiam infra interpretatur ipse Auctor. Quum autem etiam varient Græci cod. legentes aut:* προφήτην, *aut:* προφητείαν, *illud etiam disertis verbis Africanus & Clemens perinde est, siue hic legatur,* Prophetes, *siue:* Prophetia, *maxime quum postea Auctor tam in MS. cod. quam apud Iulianum Pomerium & alios modo hoc, modo illud legat. Idem etiam est siue legas hic & postea:* à profectione sermonis, *quod Græco & Hebræo textui magis conforme est, siue:* prophetatione, *sicuti legunt ms. & Iulianus. Lego vero ex MS.* & vt vngatur.

57. integrando & reædificando.] *Quum paulopost hæc verba repetens vertat istud hoc modo:* respondere me tibi, *ad verbum ex Græco:* τοῦ ἀποκριθῆναι, *puto legi debere* in respondendo, *maxime quum Africanus, Clemens, Eusebius, Prosper constanter legant:* vt respondeatur, *seu:* vt respondeas, *siue:* in respondendo, *Nolui tamen in textu immutare ob nimiam litterarum distantiam: eo quod MS. etiam illud legat. Interpretatur autem illud Glossa interlinearis, intelliges à profectione sermonis, quo respondebitur, vt ædificetur Ierusalem, computationem incipi debere hebdomadarum. Auctor vero noster paulo aliter, ac si dicat angelus, ab exitu sermonis, quo tibi respondeo.*

58. Hebdomadas septem & dimidiam & LXII. & dimidiam.] *Illud* septem & dimidiam *adiecimus, tum quod hoc disertis verbis interpretetur & hoc capite, & iterum sub finem.* 11. *ca. tum quod illud,* hebdomadas septem, *legant Hebræi, Græci & Latini codices, & Patres omnes: immo Glossa interlinearis, vbi apud vulgatum interpretem Latinum paulopost habetur:* Et post LXXII. hebd. occidetur Christus, *addit:* & septem, *sicuti etiam Lyranus. Neque vero obstat quod primum interpretatur seorsum* lxxij. hebdom. & dimidiam *& postea:* septem & dimidiam, *vt supradictum est nu. 53. quia etsi plerique Patrum prius putent adimpletas* septem, *& postea* lxxij. *certe Hebræi, etsi in reliquo absurde, postremo tamen etiam loco* septem hebdom. *complendas sentiunt, addentes (apud B. Hier. in comment.) Nec moueat, quod primum numerentur* vij. hebdom. *& postea* lxxij. *& rursum vna, quæ in duas partes diuiditur. Est enim hoc idioma sermonis Hebraici & antiquorum sermonis Latini, vt ante minorem numerum supputent, & postea maiorem, vt verbi gratia: Abraham vixit annos quinque & septuaginta & centum.*

59. & conuertet & ædificabitur.] *Clemens Alexand.* conuertetur. *sed magis illud placet, eo quod Græce sit:* ἐπιστρέψει. *quare etiam ille sic castigandus videtur. Quod Periphrasticus sic vertit vetus interpres edit 70. (seu Theodotionis, secundum cuius editionem editum scribit hunc librum B. Hieron.)* & rursum ædificabitur, *sicut & Latina ex Hebraica editione.*

60. in lætitiam.] *Certe si vsquam alibi, tum ex præcedent. tum ex sequentibus in hoc capite, constat verũ esse, quod scribit B. Ambr. & in vita Auctoris à nobis citatum est, etiam ipsos Græcos diuersos habuisse scripturæ sacræ codices, atque hinc, quæ in Latinis reprehenduntur, inueniri tamen posita à Tertulliano, Victorino, & Cypriano. Est enim prorsus peculiaris hæc lectio, & quæ cũ Græca voce* πλατεῖα, *quam legunt Patres reliqui, & interpretantur ex Hebræo Latini, minime conueniat, vsque adeo vt legisse debeat* εἰς τὴν πλατεῖαν, *hoc est, vti paulopost transtulit:* in latitudinem, *quo fit vt suspicarer nouam vocem hic legendam:* latitiam: *non:* lætitiam, *nisi ex Varrone scirem lib. 5. de Lat. ling. etiam à latitudine* lætitiam *dici.* Lætatienim *(inquit) ab eo quod latius gaudium propter magni boni opinionem diffusum.*

61. & conuallationem.] *Hoc vicissim Græcæ voci* περίτειχος *magis correspondet, quam quod alii* murum *vertunt: quandoquidem Isai. 16. vertatur:* circummurale.

62. & innouabuntur tempora.] *Sic etiam Clemens Alexandrinus, pro eo, quod Græce est in edit. Basiliensi.* καὶ ἐκκενωθήσονται οἱ καιροί. *quæ adeo lectio magis placet, quam illa edit Complut. & Regiæ,* ἐν στενοχωρίᾳ τῶν χρόνων, *mutuata quantum apparet ex Hebraico Latina editione, quæ habet* in angustia temporum, *maxime, quum eadem etiam in hoc mendosa sit quod habet:* καὶ ξδ' τὰς ἑβδομάδας ἑξήκοντα τέσσαρας: *id est,* sexaginta quatuor, *sicuti vitiosa est etiam Latina interpretatio, pro eo quod omnino legendum est cum Patribus omnibus tam Græcis quam Latinis, sicuti habet edit. Basil.* ξβ. *id est,* sexaginta duas.

63. & non erit.] *Etiam hic variat ab omnibus aliis, quum Græce sit* καὶ κρίμα οὐκ ἔσται ἐν αὐτῷ. *quod verterunt,* & iudicium non est in eo, *& Latini ex Hebræo:* & non erit eius populus qui eum negaturus est.

64. & ciuitatem & sanctum.] *Omnino sic legendum, non autem:* ciuitatem sanctam, *patet tum ex ijsdem verbis supra, & infra, quæ etiam sic olim leguntur à B. Hieron. Pomerio, & Glossa ordinaria, tum ex cod. Græcis, Hebræis, & Latinis omnibus. Et* sanctum *pro templo accipitur. Quod autem hic dicit:* cum duce aduenіente, *sicut & Clem. Alexandr. antea & postea dicit conformius Græco & Hebræo textui;* venturo: *Latine etiam expressit vocem Græcam:* κατακλυσμῷ, *pro eo quod alii:* diluuio.

65. vsque ad finem belli, &c.] *Variam etiam lectionem Græcorum codicum commonstrat, quum hic vertit:* vsque ad finem belli, quod concidetur, *iuxta id quod Græce nunc est* ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου, *huius vero capit. initio. ac infra verbis supra citatis:* & destrui pinnaculum, *ac si legerit* πτερυγίου, *pro* πολέμου. *Paraphrasticus etiam extulit:* vsque ad interitum, *initio & hoc loco Græcum illud:* τάξει ἐπὶ ἀφανισμοῖς· ἀφανισμῷ. *quod ipsum repetitum postea à Daniele vertit paulopost:* dabitur super vastatione. *Nec mirum, quum etiam ibi variet Græcorum lectio, quam vtramque, vt mox dicemus, habet editio Basiliensis.*

66. Et confirmabit testamentum multis.] *Omisimus, vti legebatur:* in multis. *quod neutra illa lectio neque Hebræa id habet, neque illi veteres aut Græci aut Latini interpretes.*

67. auferetur meum sacrificium & libatio, & in sancto execratio vastationis, & vsque ad finem temporis consummatio dabitur super vastatione.] *Illud:* meum, *habet etiam Clemens Alexandr. Ad verbum autem reliqua transfert, sicuti Græce est in Complut. & Regia edit. & Basiliensis posteriori loco:* ἀρθήσεταί μου θυσία καὶ σπονδή· καὶ ἐπὶ τὸ ἱερὸν βδέλυγμα τῶν ἐρημώσεων ἔσται, καὶ ἕως συντελείας καιροῦ συντέλεια δοθήσεται ἐπὶ τὴν ἐρήμωσιν. *Cui etiam conforme est quod legit Latina communis tit. 79. & primo loco Clemens Alexandr. Verum in edit. Basiliensi primo loco habetur hæc lectio:* καὶ παύσει θυσιαστήριον καὶ θυσίαν. *Quod vertit in Chro. Eusebij, & Com. in Daniel. B Hier.* cessabit hostia & sacrificium: *& ad verbum est: cessare faciet, seu destruet altare &* sacrificiũ: *deinde sequitur* καὶ πτερυγίου ἀπὸ ἀφανισμοῦ, καὶ ἕως συντελείας, *id est (ad quod, vti modo dictum est, allusit Auctor)* & pinnaculum *nempe destruet,* vsque ad interitum & vsque ad finem seu consummationem, καὶ συντελείας τάξει ἐπὶ ἀφανισμῷ. *quod vertere licet:* & ordinabit super interitu seu desolatione. *Atqui Clemens Alexandrinus posteriori loco addit lectionem hanc nonnihil à præcedentibus diuersam:* καὶ ἥμισυ ἑβδομάδος καὶ παύσει θυμίαμα θυσίας, καὶ πτερυγίου ἀφανισμοῦ ἕως συντελείας, καὶ ἀρθήσεται ἀφανισμοῦ. *quam sic interpretatur eius interpres.* In medio hebdomadæ cessare faciet thymiama sacrificii, & expansio destructionis vsque ad consummationem, & instar destructionis libaminis *Atqui vel hinc patet, verissimum esse, quod præfat. in Comment. Danielis asserit B. Hieron. tres fuisse editiones huius Prophetæ, nempe Aquilæ, Theodotionis, ac Symmachi, sed tamen iuxta Theodotionem Ecclesias legere.*

68. in saxaginta duabus hebdomadibus. *Mendum apertissimum*

mum ita correximus, quo legebatur contra & scriptura sacra & Auctoris sententiam, LXXII. Siue autem legas: ostendimus, sicut exc.habemus, Pomerius & Glossa Ordin. siue: ostendemus, vti B. Hieron. perinde est; & similiter, an legas: Numerabimus, vti vulgo, an, Numeremus, quod habet Pomerius. Sed legimus paulo post num. 69. cum B. Hieron. Pomerio & Glossa: quoniam, pro quomodo. Legit deinde Pomerius: Intelligit prophetationes sermonis huius. sed placet vulgata lectio: Et intellige & conice à profectione, seu Prophetatione (quod legunt B. Hieron. & Glossa) sermonis.

69. Vnde à primo anno Darii debemus computare, &c.] Cuius Darii annum primum intelligat, explicat mox, cum adiungit: Darius enim regnauit annis XIX. quod propter Reges Persarum seu Medorum sequentes non potest non de Dario Notho, aut saltem Longimano intelligi. Fuit itaque ipse in ea sententia, quod sub hoc Dario hanc visionem vidit Daniel. Quod etsi sit contra omnium aliorum sententiam, & sub nomine Porphyrij impugnet eam B. Hieron initio huius Prophetiæ; confirmatur tamen ab Abben Esra. in c. 1. Danielis dicit enim hunc vixisse admodum senem temporibus Esther. Videamus ergo, an ne aliquo modo cum historia possit consistere, quod vsque ad hunc Darium vixerit Daniel. Imprimis autem (vt hoc semel admoneamus, diuersam hanc 70. hebdomadarum computationem prouenire, partim ex 4. prophetijs de readificatione Ierusalem, Hierem. 25. Hierem. 29. Dan. 9. & 1. Esdr. 5. ac 6. partim ex diuersitate Regum, qui Darij cognominati sunt, & maxime anno rum quibus regnarunt, immo etiam prædictione angeli, 4. Esdr. 7. de reuelatione Iesu post annos 400. & morte Christi post tempus illud) Danielis 1. & 13. constat, anno 1. Nabuchodonosor transtulisse eum in Babylonem (iuxta quosdam, annorum 12. aut ad summum 15.) puerum anno 3. Regni Ioakin Regis Iudæ, 11. ante euersionem templi Hierosolymæ, quæ contigit anno Nabuchodonosor 12. Porrò à captiuitate Ioachim filij Ioakin eodem anno aut saltem ab euersione vrbis, vsque ad reditum è captiuitate sub Cyro, anni 70. Ab illo, vsque ad Darium Nothum (quem confundunt Hebræi cum Longimano) iuxta calculum Genebrardi anni 50. Si itaque idipsum senseris Auctor. fuerit Daniel annorum circiter 140. aut ad summum 150. Quod ipsum quidni persuasum potuerit esse Tertulliano, quum Philo Iesu filio Iosedech attribuat annos ætatis centum triginta, & Neemiæ Turnault lib. 3. de dog. Eccl. annos 140. & alij quidam. Genebrardo teste, asserant Esram & Neemiam ad Alexandrum vsque Magnum vixisse? Ergo Danielem vixisse annos 140. aut circiter dicepsit. Videntur autem in hanc opinionem Auctor & Porphyrius incidisse ex eo, quod alibi apud Danielem fiat mentio Darij Medi: hoc loco autem: Darij filij Assueri. & vero Longimanus Assueri filius ab omnibus scribitur. Si id Lectori non placet, meminerit, etiam hic committi μετωνυμιαν ἀμφοτερων ab Auctore nostro: sicut & in numeris annorum Regum sequentium dissentit longe ab aliis Auctoribus.

70. Darius enim, &c.] Quandoquidem hebdomadæ LXII. & dimidia efficiunt (vt infra dicit Auctor) annos quadringentos triginta septem & menses sex, constat numerum annorum Regibus qui sequuntur, aliquot in locis, qui à nobis adnotantur, necessario supplendum esse, ex B. Hieron. Pomerio, & Glossa ordinaria, quum autem computarentur in vulgatis codicibus plures quam CCCC XXVII. anni. Anni autem CCCCXXXVII menses VI. vt semel id hic dicam, sic conficiuntur. Imprimis Anni Darii XIX. Artaxerxis XL. Ochi XXIV. Argi I. & alterius Dariixii. conficiunt annos CVI. Deinde Alexandri XII. Soteris XXXV. Philadelphi XXXIX. & Euergetis XXV. fiunt simul anni CXI. Item Anni Philopatoris XVII. Epiphanis XXIV. Euergetis XXIX. ac Soteris XXXVIII. faciunt annos CVIII. Denique Anni Ptolomæi XXXVIII. Cleopatræ solius XX. & menses VI Eiusdem cum Augusto XIII. & Augusti XLI. computum reddunt annorum CXII. Porro ex his omniconficitur summa annorum CCCCXXXVII. mensium sex.

71. Argus anno vno] Ab Eusebio nuncupatur iste: Arses, à Sulpit. Arse. cui interim ab illis aut 4. aut 3. anni tribuuntur, Dario 6. dumtaxat.

72. Alexander Macedo annis duodecim.] Ita haud dubie legendum ex B. Hieron. in 11. cap. Daniel. Beroso & Sulpitio Seuero hist sacra lib. 2. & Glossa ordinaria, pro eo quod antea & hic & apud Pomerium: decem. Et possunt concordari cum Euseby annis sex dumtaxat, quia ille successori Ptolomæo Lago (qui hic & Iosepho Antiq. lib. 12. c. 1. Soter vocatur) attribuit annos 40. Auctor vero dumtaxat 35. ita vt solum in vno anno differant, Atqui legimus ex tribus illis, post eum, pro: Postea.

73. Cui succedens Philadelphus regnauit annis triginta nouem.] Etiam hoc ex Pomerio & Glossa, pro eo quod erat: cui succedit Philadelphus, & regnauit an. triginta octo. Atque adeo etiam apud B. Hieron. castigandus hic annorum numerus, qui legit non male: cui successit regnans. Atqui omnibus his Ptolomæi nomen fuisse, quos hic suo cognomine appellat, patet ex Iosephi lib. 2. contra Apionem, & maxime Euseby Chronico sub initium.

74. Item alius Euergetes annis viginti nouem.] Sic rectius B. Hieron. & Glossa ordinaria, quam vulgati codices: viginti septem quare etiam sic legendum apud Pomerium & ibidem bis reponendus Euergetes, pro eo quod est ex librariorũ negligentia: Eseptehas.

75. Soter annis triginta octo.] In hoc tres illi consentiunt pro eo quod mendosissime erat: triginta quatuor duntaxat. Atqui pro isto vno recensentur duo apud Eusebium, Ptolomæus Physcon, & Ptolomæus Alexander.

76. Ptolomæus annis XXXVIII. Omnino sic castigandus hic locus etiam apud tres prædictos Auctores, pro: XXXVII. vt constet numerus annorum CCCXXXVI. maxime quum Eusebius Ptolomæo Cleopatræ filio (si mendosus non sit codex) octo, & Ptolomæo Dionysio triginta annos attribuat, quos duos pro vno & eodem alij commemorant.

77. mensibus sex.] Ita etiam omnino ex Glossa ordinaria, pro eo quod alij quinque, tum hic, tum postea, & ex tribus illis, de Augusto: annis quadraginta tribus, pro: quadraginta octo. nam XIII. anni cum Cleopatra & XLIII. post illum fuerunt (vt inquit Auctor) anni quinquaginta sex.

78. Videmus autem, quoniam quadragesimo & primo anno imperij Augusti, &c. nascitur Christus.] Magis etiam illud placet Pomerii, quam quod alij, videamus: maxime cum Glossa ordinaria habeat. Scimus. Atqui quamquam alij plerique 42. Augusti anno Christum natum scribant (sicuti Euseb. Eccl. hist li. 1. c. 5. & Epiphan. 51. in Ancoratu, & lib. de pond. & mensur.) cum Tertulliano sentit Irenæus li. 3. c. 25. qui asserit natum Christum circa annum Augusti 41. & vtramque sententiam refert Clemens Alexandr. 1. Stromatum, vbi dixit Christum natum anno Augusti 28. post deuictam Cleopatram (quæ victoria contigit anno imperij eius 13. consensu omnium) & deinde addit aliorum sententiam, qui subtilius (inquit) Natali Domini non solum annum, sed & diem addunt, quem dicunt XXIX. anno Augusti (sic enim legendum pro eo quod mendose iterum est 28. in 25. mensis Pachon (quem nos Decembrem dicimus.) Deinde si diligenter excutiatur Epiphanius, ex eo quod natum dicat Consulatu Augusti & Siluani, patet eandem fuisse illius sententiam. Anno enim vrb. cond. 751. Imperij Augusti 42. Consules fuerunt Imp. Cæsar Diui F. C. N. Augustus XIII. & M. Plautius M. F. M. N. Siluanus; qui si computemus ab ipsa occisione Iulij Cæsaris, quæ contigit Idibus Martij, quadragesimus secundus, sin vero ab anni sequentis initio, dum V. Kal. Decembris Triumuir. Resp. capessendæ constitutus fuit cum Lepido & M. Antonio, quadragesimus primus dumtaxat. Quare recte Orosius natum dicit Christum anno XLI. (sic enim haudubie castigandus est) fere emenso, iam ineunte nempe anno 42. De quo plura vide in Eouardentij Admot. nu. 26. in S. Irenæum. Verum quod hic & paulo post habet Auctor: post mortem Cleopatræ, certe ad ipsum memoriæ pertinet, & tamen genuinum esse vel inde patet, quod computatione sequenti annorum CCCCXXXVII. computet & annos Cleopatræ sub Augusto XIII. & præterea Augusti XLI. quum reuera solum debuisset computare (vti Clemens Alexandrinus) annos Augusti post Cleopatram XXIX. Atque adeo rursum hallucinatur, quum dicit superuixisse Augustum post natum Christum annos XV. qui alioqui secundum priorem eius computationem non potuit vixisse post Cleopatræ an. 13. & sunt 41. quam annos duos, quippe quem fatetur iuxta communem omnium sententiam imperasse duntaxat annos numero LVI. vbi etiam hoc loco additur vox numero, ex lectione Pomerij, B. Hieronymi ac Glossæ ordinariæ, qui etiam legunt: & erunt reliqua tempora annorum in diem natiuitatis Christi & in annum Augusti XLI. post mortem Cleopatræ anni CCCCXXXVII. menses sex. rectius meo iudicio, quam vulgari cod. in diem natiuitatis Christi anni XLI. Efficiuntur autem anni CCCCXXXVII. menses V. Sicuti etiam quod habet Pomerius: remittuntur, magis placet quam quod erat: tribuuntur. quia improprie dicerentur tribui peccata, pro: dimitti. Item ipso, pro: illo. ex ijsdem legimus, ipse est signaculum. Porinde est autem siue legas: neq; Prophetes est qui, siue neque Prophetia est quæ.

79. sanctificante aquas in suo baptismate.] Simile est illud B. Cypriani Sermon de Baptismo Christi: Veniebat Christus ad baptismum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, sed vt sacramento perennis daretur auctoritas. Loci adnotandi contra Caluinum & alios, qui negant, aquam in baptismo necessariam: qualis etiam est Epist. 2. B. Cypriani ad Donatum, ad quem Admot. nostras videat Lector nu. 8. & infra latius lib. de baptis. num 3. Ex ijsdem autem Auctoribus, & maxime Pomerio. legimus videamus (omisso: quid, superfluo) aliæ septem & dimidia hebdomadæ: pro eo quod legebatur: dimidiæ. & retinuimus: quæ sunt subdiuisæ, pro eo quod Glossa ordin. quæ supersunt diuisæ: quod illud legant B. Hier. & bis Pomerius.

80. Post enim Augustum, &c. anni XV efficiuntur.] Similiter Clemens Alexandrinus disertis verbis Stromat. 1. & confirmatur hæc sententia, atque adeo quod 41. anno Augusti natus sit, quia Consulatu duorum Sextorum iuxta Epiphanium & secundum Fastos Consulares Goltzij ANNO AB VRBE COND. DCCLXVI. AD XIV. K. SEPTEMBR. IMP. CÆSAR DIVI F. AVGVSTVS MORTVVS EST. ac. TIBERIVS IVLIVS AVG. F. DIVI NEPOS CÆSAR COGNOMEN AVGVSTI CVM IMPERIO ACCEPIT. Atqui à supradicto anno vrb. cond. 751. vsque ad 766. sunt anni XV. Atqui videtur legi debere primum Augusti pro: Post enim Augustum: quia isti anni XV. ipsius sunt Augusti.

81. Cui succesisset (ita ex Pomerio, pro: succedit) Tiberius Cæsar, & imperium habuit annis XXII. mensibus VII. diebus XX.] Annos XXII. Tiberio adscribit & Clemens Alexandrinus, addens tamen aliorum sententiam de annis 25. Eus. vero annos 24. Epiph. lib. de mens. & ponder. 23. Quare tametsi B. Hieron. Pomerius & Glossa ordin. legunt XXVIII. placet tamen vulgata lectio, maxime cum dies Auctor non computet, Nouti est in dictis Fastis Consularib.

A ANNO ABVRB. C. DCCLXXXIX AD XVII. *Kal.* APRIL. TIB. CÆSAR DIVI AVGVSTVS F. DIVI IVLII NEPOS AVGVSTVS MORTVVS EST. *A mense autem Augusto supradicto anni* V.C. 766. *ad mensem vsque Martium anni* 789. *sunt dumtaxat anni* XXII. *menses* VII.

82. Huius quintodecimo anno Imperii passus est Christus, annos habens quasi XXX. quũ pateretur.] *Glossa ordin. legit* baptizatus est. *omittens etiam illud*: quũ pateretur, *quantum apparet; existimans Auctorem consentire cum communi sententia, quod anno* XV. *Tiberij baptizatus sit Christus quasi annorum* 30. *&* XVIII. *passus. Verum præter quam quod correspondeat iuxta dictos Fastos Consulatus duorum Geminorum sub quo passionem Christi contigisse mox addit Auctor, & B.Hier. & Pomerius illud constanter legunt. Deinde ipse Auctor lib.1. aduersus Marc. infra Tom. 3. asserit,* Dominum à XII. Tiberii Cæsaris anno reuelatum, *hoc est prædicationem suam cœpisse: cui si addantur tres prædicationes eius anni, perueniunt ad* XV. *Denique Euseb. in Chron. disertis verbis: Tertull.* Christum (*inquit*) *in eo libro quem contra Iudæos scripsit.* affirmat 41. anno Augusti natum, 15. Tiberii passum esse. *Verum de hac erronea eius sententia scripturæ contraria Luc.3. latius inter Auctoris errores, nostris in Prolegomenis.*

B 83. Item Caius Cæsar, qui & Caligula, annis III. mensibus VIII. diebus XIII.] *Ita Tertullianici codices omnes. Clem. Alexandr. sua quidem sententia* IIII. *aliorum autem (quæ est & Eusebij)* III. annos *adscribit* mens. x. dies VIII. *& comprobatur posterior sententia his verbis Fastorum Consularium.* AN. V.C. DCCXCIII. AD IX. K. FEBR. C. CÆSAR AVGVSTVS GERMANICVS OCCISVS EST. *Nam à mense Martij anni* 789. *vsque ad mensem Ianuarium an.* 793. *non possunt computari* IV. *sed duntaxat* tres anni x. menses VII. dies, *à quibus nonnihil dissentit hic Auctor. Porro illud:* Tiberius Claudius annis. XIII. mensibus VII. diebus XX. *desideratur apud B.Hier. Pomer. & Gloss. ordin. & vero omitti debet, vt constet sententia Auctoris de annis dumtaxat* LII. *mensibus* VI. *Videre itaque est vel hinc, parum ipsum curiosum fuisse historiæ, fortassis imitatus in hoc Matthæum Euangelistam, qui in libro Generationis Christi, tres generationes prætermisit, vt (interprete B.Hieron.) tres tessaradecades non excederet. Consentit interim satis numerus annorum cum Clem. Alexand. & Fastis, quippe qui regnare cœperit mense Ianuario anni* V. C. 793. *& obierit mense Septembri anni* 806.

85. Nero Cæsar annis nouem, mensibus. IX. diebus XIII.] *Sic ex B.Hieronymo & Pomerio, pro eo quod erat:* annis vndecim. *neque enim plures requiruntur ad perficiendum* LII. *annorum* VI. *mensium numerum. quid quod & dierum omnes numeri sint superflui. Atque adeo qui integrum imperium omisit Claudij, quatuor annos prætermittit Neronis, forte quia postremis illis annis persecutionem* C *in Christianos mouit, sicut B. Matthæus Euangelista tres impios Reges de sanguine Iesabelis præteriuit. Imperauit enim Nero à* 3. *Idus Octobres dicti anni* 806. *ad* 4. *Idus Iunias anni* 820. *annis* XIII. *mensibus* VIII. *die* 1. *quem etiam numerum annorum allegat Clemens Alexand. vbi supra, & accedunt quam proxime, Euseb. & Epiph. vno solo mense differentes. Qui autem* XIV. *illi annos attribuunt, vt ipse Clemens & Martyrol. integrum annum pro maiori parte anni computant.*

86. Galba mensibus VII. diebus sex.] *Illi tres & 1. editio* diebus viginti octo. *sed illud placet, quia imperauit dumtaxat* VII. *mensibus & diebus paucissimis, nempe à* III. *Idus Iunias, vsque ad* XVIII. KAL. *Feb. Et consentit Clemens Alexandrinus in secundo suo computo, nec dissentit, vbi supra Epiphan. mensibus.*

87. Otho mensibus tribus, diebus quinque.] *Imperium occupauit* M. Saluius Ottho Cæsar *à dicto die* XVIII. *Kal. Febr. vsque ad* XII. *Kal. Maias, quod tempus* tres fere menses *continet. quare non recte secundo loco Clemens (si emendatus sit codex) quinque menses numerat. Cum Tertull. consentit Epiphan.*

88. Vitellius mensibus octo, diebus decem.] A. Vitellius *imperauit à dicto die* 12. *Kal. Maias vsque ad* 9. *Kal. Ianuar. quo die occisus est, & illi successit* Vespasianus, *nempe* mensibus octo, & diebus aliquot. *quare magis placet etiam illud:* decem, *quam quod alij.* XXVIII. *maxime quum consentiant cum eo numero Epiph. & Clemens.*

D 89. Vespasianus anno primo Imperii sui debellauit Iudæos.] *Quum Ioseph. de bell. Iudaic. li.7. c.18. disertis verbis tradat, captam Hierosolymam secundo anno* Vespasiani. 8. *Septembris: Auctor istud refert ad* debellatam Iudæam *præter solam Hierosolymam.*

90. Et fiunt anni numero quinquaginta duo, menses sex.] *Antea legebatur corruptiss.* quadraginta duo, *quia* hebdomadæ septem, annos LII. menses sex *constituunt. Et vero sic legunt constanter B.Hieron. Pomerius & Glossa Ordin. Ex quibus iterum addidimus:* numero, *& legimus:* a Daniele, *pro:* in. *Porro* anni quinquaginta duo, menses sex, *sic colliguntur.* Augusti post natiuitatem Christi anni XVII. Tiberii anni XXII. menses. V. Caii anni III. menses VIII. Neronis anni IX. menses IX. Galbæ menses VII. Othonis menses III. Vitellii menses VIII. Vespasiani an. I.

91. Nam imperauit annis vndecim.] *Ita constanter B. Hieronymus, Pomerius & Glossa ordin. sed videtur legi tantum debere* nouem. *Neque enim amplius quam nouem anni & menses quinque. aut circiter reperiri possunt à* IX. *Kal. Ian. anni* V. C. DCCXXI. *quo die occisus fuit Vitellius, vsque ad* VIII. *Kal. Iulij anni* DCCXXXI: *quum Vespasianus mortuus est: & ad summum, si computemus initium à tempore, quo in Iudæa Imperator appellatus, anni* IX. *menses* X. *& dies aliquot, quemadmodum illi attribuit Eusebius in Chronicis.*

E 92. & Rufio Gemino.] *In fastis Consularibus Goltzij vocatur* C. Fufijus Geminus. *Seuerus Sulpitius* Fusium *nuncupat. hist. sacræ li.2. vbi Auctoris hanc sententiam sequitur.*

93. die VIII. Kal. Aprilium, die prima azymorum, quo agnum vt occiderent ad vesperam, à Mose fuerat præceptum.] *Hinc imprimis confirmatur eorum Patrum sententia, qui eodem die, nempe* VIII. Kal. April. *passum scribunt Christum, quo B.Virgini annunciatum. deinde Latinorum omnium conformis expositio Euangelistarum trium Matth.26. Marc.14. & Luc.22. quod* XIIII. *luna* primo azymorum *die iam vesperi incipiente, celebrarit Pascha Christus cum discipulis, & eo ipso die ipse, tanquam verum Pascha, immolatus & passus sit; contra Euthimij & recentiorum Græcorum opinionem non probabilem, quia volunt Christum Pascha anticipasse. de qua difficultate videat Lector, ne hic prolixiores simus, D. Cornelij Iansenij Gandauensis piæ memoriæ Episcopi Comment. ad Concord. Euang. Ex quo comprobatur etiam receptiss. Ecclesiæ Romanæ dogma, quod in pace azymo Eucharistiæ sacramentum Christus instituerit, quippe quum Exod.12. quisquis ijs diebus fermentatum panem manducasset: peritura diceretur anima illa de Israel, quæ de re exstat insignis tractatus B. Anselmi Cantuariensis contra Græcos.*

F

CAP. IX.

94. Incipiamus igitur probare, &c.] *Titulus huius capitis, quem iterum ad marginem adiecimus, est iste:* ITEM PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI, *cui addidimus.* EX PROPHETIS. *Atqui magnam huius capitis partem ab eo loco:* Porro (inquiunt) iste qui venit, &c. *post paginas aliquot pene ad finem vsque paucis omissis, & quibusdam lineis subinde interpositis, descripsit Auctor infra T.3. adu. Marc. lib.3. Et eum imitatus est B. Cyp. Test. li.2. adu. Iudæos c.9.10.12. & 13.*

95. non pusillum vobis certamen cum hominibus.] *Vide Adnot. nostras dicto loco in B.Cyprian. n.* 48.

96 quoniam Deus præstat certamen.] *B. Cypr. legit:* agonem. *tum ibi, tum epist. 9. de Mappalico, quo loco vide Adnot. nostras nu.* 15.

97. Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet filium.] *Sic constanter vbique Tertull. tum paulopost & loco citato, tum etiam To. 3. li. de carn. Christi, quare addidimus:* in vtero, *maxime quum legatur etiam à B.Cypriano vtroque loco mox citato de quo latius ibidem in Adn. nostris ad Epist. 9. n.16. & li.2. adu. Iud. n. 49. Sicut & de lectione tum Tertullianica: &* vocabitis nomen eius, *tum Cyprianica ac* 70. & vocabis: *tum denique Chrysost.* & vocabitur. *Restituimus etiam ex dicto lib.3. adu. Marcionem hic & vbique postea:* Emmanuel, *iuxta Græcos & Hebræos codices, pro:* Emanuel. G

98. Quoniam priusquam, &c.] *Periodum hic nouam necessario distinximus, quia hoc non Isai.7. vti præcedentia, sed habentur Isai. 8. cap. Ad verbum autem pro eo quod est Græce apud* 70. λήψεται δύναμιν δαμασκοῦ, *transtulit:* accipiet virtutem Damnasci, *pro eo quod transtulit B.Hieron. auferetur fortitudo Damasci, & Hector Pintus ex Hebræo: auferet virtutem Damasci. Verum quandoquidem hic & infra sæpius, & li.3. adu. Marc. legit constanter* aduersus Regem Samariæ, *videtur legisse* ἐναντίον, *pro eo quod ibidem. Græco legitur:* ἔναντι, *& Latine coram, siue, in conspectu, sicut legit Auctor. Oper. Imperfect. hom. 2. in Matth. B. Chrys. adscripti, qui interim ibidem legit:* accipiet fortitudinem Damasci, *conformiter Auctori; cuius etiam interpretationem sequitur, intelligens per* virtutem Damasci, *Magos illos Orientales Arabas. Verum de hoc & alijs omnibus quæ infra repetuntur, latius in adn. nostris indictum 3. lib. adu. Marc. ne forte hic prolixiores simus, adnotatis interim locis, quos subinde castigauimus.*

99. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel suæ gentis est, &c.] *Prætermisimus quod in medio interiiciebatur:* id est. Nobiscum Deus, *eo quod sequatur:* Sensus autem eius quod est: Nobiscum Deus, &c. *maxime quum lib.3. adu. Marc. non habeatur, & quod adiectum esse ex editione Paterniac. adnotarit Rhenanus. Alludit vero ad illud Matth.1.* Et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum Deus. *Legimus autem ex ms.* Quæro, *pro:* Quære, *ac.* Æque &. *Item repetimus ex præcedentibus ac sequentibus:* aduersus Regem Assyriorum, *pro:* & regnum. H

100. crepitacillo. Crepitacillum (*inquit Rhenan.*) *ex ludicris puerilibus est, forma diminutiua à Crepitaculo deductum, sicut à speculo specillum. Apte vero diminutiuo vtitur, de infantulo loquens.*

101. iuuenculæ scilicet prægnatus.] *Sicut adnot. Rhen.* prægnatus *pro imprægnatione. Legimus autem ex lib.3. adu. Marc.* Non enim & hic signi ratio versatur, *pro:* & hic enim; *Item:* Nec hoc vtique in signum est, & hoc enim infantiæ est, *pro:* Et hoc vtique in signum est infantiæ. *Rursum cum ms.* & tam intelligitur prophetia, quam renunciatur expuncta.

102. Maneant enim Orientales illi magi infantiam Christi.] Maneant, *pro: expectent, quo significatu Terentius Phorm.* mansurus *patrem dixit. Emendauimus autem ex eodem* creatoris, *pro:* creatori: *ac,* ceterarum gentium, *pro:* certarum.

A 103. Et Iudas pertendet Ierusalem, &c.] *Sic ex lib.3.adu.Marc. pro* prætendet, *eo quod Græce sit* παρατάξεται, *quod quum proprie significet*, in acie stabit, *seu*: pugnabit, *vt habet Latina editio* 70. *magis conuenit illud.* Pertendere *enim, non item* prætendere, *inter alia significat* contendere. *Sic Cicero pro Corn. Balbo: cum fœderibus* pertendemus. *Item* Obstinate agere, *Propertio li.2. Eclog. & Varroni de ling. Lat. initio libr.4. cum pertinaciam à* pertendendo *scribit deduci. Imo fortassis. Auctor ipsam vocem Græcam sic interpretatur, pro* extendet. *eo quod* παρατατικὸν *Grammaticis dicatur Præteritum imperfectum, ac si dicant extensiuum in rem quæ agebatur nondum perfectam. Quod confirmatur ex eo, quod omissa vbique præpositione*: in (*quod* 70. *etiam habent*) *legat*: pertendet Ierusalem, *pro*: extendet, *seu*: dilatabit, *maxime quum instituto magis illud conueniat.*

104. valentiam populorum.] *Est ea vox noua* valentia, *pro*: *robur, quod habent Lat. edit.* 70. *alludens fortassis ad illud Solini ca.* 2. *qui Romam, Græce* ῥώμην, *Latine* Valentiam, *ab Euandro nuncupatam scribit, ab vrbis nimirum & iuuentutis Latinæ robore, quod etiam ipsa vox Græca* ῥώμη *significat. Paulopost autem restituimus ex libro sæpe citato*: Deum & Regem: *pro*: Dominum Regem: *Item* qua desciuerat, *pro*: quæ.

105. Sic & Ægyptus nonnunquam totus orbis intelligitur B apud illum.] *Alludit fortasse ad Isai. cap.* 19. *in quo quum pleraque ad Ægyptum pertineant, quædam tamen non solum veteres, sed & Iudæi, interpretantur de mundo Ægyptiis tenebris inuoluto, & nominatim illud de Ecclesia per totum mundum dispersa*: In illa die erit altare Domini in medio terræ, Ægypti.

106. Sic & Babylon, &c.] *Expungenda, quæ ad marginem adscripta fuit, adnotatio* Babylon Rom. *quod haud dubie ab hostibus Romanæ Ecclesiæ adiecta sit, quippe quum hunc locum contra eam detorquere non vereantur, qui tamen non de Ecclesia, sed vrbe Roma agit, eaque eo tempore, quo sanctorum debellatrix in Christianos persecutionem mouebat per suos Antistites seu Idolorum Pontifices, sicuti supra initio Apologetici Auctoris allegauimus Adn. nostris nu.*2. *Verum de hoc latius infra ad dictum lib.*3. *adu. Marc. vbi idem scholion adiectum est. In eo autem quod sequitur*: despoliatos quod habuerant. *Synecdochen adnotauit Rhen. Omisimus vero quod infra omittitur*: aduersus Dominum, *cum omnis idololatria sit aduersus Dominum.*

107. Accingere (inquit Dauid) ensem supra femur.] *Magis placet*: ensem. *quam quod alibi habet* ense, *eo quod Græce sit*: τὴν ῥομφαίαν. *Placet etiam vt legatur*: supra, *pro eo quod est alibi*: super. *nam vox* ἐπὶ *etiam* supra *significat, vnde est illud Homeri Iliad.* β. πέσονται ἐπ᾽ ὤμοισι.

108. Tempestiuus decore: super filios hominum.] *Videtur* C *Græcum illud expressisse* ὡραῖος τῷ κάλλει, *vt probetur sua ad verbum versio*: Tempestiuus decore, *pro eo quod alij*: decorus *specie, seu speciosus forma; vnde & ex Græco etiam transtulit vocem antiquam*: Tempestiuitate, *vsitatam etiam Ciceroni li. de Senectut. De qua aliquid etiam diximus Adnot. nostris ad B. Cypr. lib.*2. *adu. Iud. ca.*19. *nu.*134. *Atqui quod hic est*: super filios hominis, *infra legit*: præter, & super. *vtrumque significat dictio* παρὰ, *quod alij plerique vertunt* præ filiis. *Correximus autem ex eo loco*: labiis tuis, *pro*: eius, *quod erat contra omnium codicum fidem. Legimus etiam vti illic*: & prosperare, &: propera, *magis consonum voci Græcæ* κατευόδου, *quod alii recte verterunt*: *prospere procede.*

109. id est Dei sermo diuinus bis acutus.] *Loco sæpiss. citato interserit ipsam scripturam Apocalypsios Apostoli Ioannis, ad quam hic alludit, Apoc.*1. *Iuxta quem etiam omissa voce*: vt, *superflua, legimus*: bis acutus duobus testamentis.

110. Et deducet te magnitudo dexteræ tuæ.] *Sic ex MS.*1. *huius lib. &* 2. *lib.*3. *adu. Marc. pro*: deducit. *nam præterquam quod præmittit*: venturus nunciabatur, *etiam Græce est*: καὶ ὁδηγήσει. *Et illic quod legit conformiter cum editionibus omnibus*: Mirifice dextera tua: *propria est Auctori Psalmorum editio ab aliis diuersa, sicuti etiam alibi adnotauimus.*

111. Sagittæ tuæ acutæ, peruolantia vbique Dei præcepta.] D *Sic omnino legendum tum hic, tum alibi, pro*: peruolantia. *Placet autem magis quod hic est*: minantes traductionem vniuscuiusque cordis & compungentes & transfigentes, *quam quod ibi est*, & minæ, & traductiones cordis compungentes & transfigentes (*vnde interim lego*: conscientiam quamque) *pro eo quod hic erat*: conscientiam. Namque. *Dixit enim & Lucanus lib.*1. *triste* minantes.

112. Constabit autem vtrumque, &c.] *Hæc iterum paucis interpositis repetit Auctor dicto lib.*3. *adu. Marcion. præterquam quod ibi* Christum creatoris, *hic vero*: Christum Dei *nominat.*

113. & incipit vocari Iesus.] *Ita ex MS. & prædicto loco. Alludit autem ad id quod habetur Nu.*13. *iuxta editiones Latinas,* 12. *vero iuxta Græcam quæ hodie exstat*: καὶ ἐπωνόμασε μωϋσῆς τὸν αὐσὴ υἱὸν ναυὴ, ἰησοῦν *quod transtulit B. Aug. lib.*16. *contra Faustum cap.*19. & cognominauit Moyses Ausen filium Naue, Iesum. *pro quo proinde male editio Lat. adscripta* 70. *interpretibus*: Osee filium Nun Iosue. *Est enim hæc vulgata B. Hieron ex Hebræo lectio. Castigauimus autem*: in seculi deserto, *pro*: seculo: *& ex MS. vtrobique*: in sacramenti huius imagine, *pro*: imagines.

114. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat filius Dei, &c.] *Istud non repetitur infra lib.*3. *adu. Marc. Sed similiter lib.*2. *adu. Iud. c.*5. *habet hunc titulum B. Cypr.* Quod idem angelus & Deus E Christus, *idipsum scripturis iisdem confirmans. Vbi vide Adnot. nostras n.*22. *&* 23.

115. qui & semper videbatur.] *Videtur hoc pertinere etiam ad errores Tertull. quasi senserit idem quod Maximinus Arrianus*: filium Dei semper visum esse hominibus, *contra quem late disputat B. Aug. lib.*3. *cap.*26. *Verum de hoc latius inter eius errores. Porro quod sequitur*, Deum enim Patrem nemo vidit vnquam, & vixit, *similiter etiam prorsus lib. adu. Praxeam, vbi latiss. hoc argumentum tractat, ad quem adeo Lectorem remittimus, sicuti & ad lib. de Trinit. Tomo* 5.

116. Ecce ego mitto angelum meum, &c.] *Adiecimus*: ego ex *MS. tum postea. nam legitur in plerisque Græcis, Hebrais, Latinisque codicibus. Retinemus vero*: Intende illi, & audi eum, & ne inobediens fueris ei. *quæ omnia plurali numero efferuntur lib.*3. *adu. Marc. quia illud Græco textui* 70. *conforme est, imo & Hebræo & Latino.*

117 non enim celauit te.] *Græce est* οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληταί σε *quare rectius hic* celauit *quã adu. Marc.* celaui. *& similiter legitur Act.*20. οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, *quod vertit interpres Latinus*: *nihil subterfugi vtilium. Quare patet, Latinum interpretem* 70. *legisse* ὑποστείληται, *aut simile quid, quum sic vertit. Non enim dimittet te. ac B. Cypr. aliud, quippe qui legit*: *Et non deerit tibi. Ita hinc iterum probatur Græcorum codicum varietas.*

118. Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui F præparabit viã tuam ante te.] *Citat testimonium hic Malachiæ, sicut ab Euangelistis*: *Matthæo, Marco, & Luca. Nam apud Prophetam Græce est* πρὸ προσώπου μου, *id est*: ante faciem meam. *Paulopost autem legimus ex MS.* Quare ipse Christus, *pro eo quod corruptiss. legebatur*: quem

119. & flos de radice eius ascendet, & requiescet super illum, &c.] *Sic locum hunc Isaiæ* 11. *mutilũ ex lib. adu. Marc. suppleuimus conformiter editionib. omnibus. Transposuimus etiã cum iisdem, vti oportet, verba illa*: spiritus consilii & virtutis, spiritus agnitionis & pietatis; *vbi ex MS. correximus illud*: virtutis, *pro eo quod erat male*: veritatis; *nam & lib* 3. *adu. Marc transtulit*: vigoris *& lib.* 5. *legit*: valentiæ. *Vulgata etiam ex Latino editio*: fortitudinis; *quæ omnia in idem recidunt cum eo quod Græce est*: ἰσχύος. *Legimus autem vti illic est*: flori quidem ob gratram adæquatum, *pro eo quod erat*: floridum quidem ob gloriam, ob gratam, adæquatum. *videtur namque illud*: ob gloriam *ad marginem pro varia primum lectione adnotatum, postea in textum irrepsisse. Siue autem mox*: dicit *legas; siue*: dixit, *secundum MS. cod. perinde est.*

120. qui arundinem contusam, id est, quassam Israelis fidem, &c.] *ms.* concussam. *verum vox Græca Isa.*42. συντεθλασμένον, contusam *significat. Auctor etiam interim Latine reddit & interpre-* G *tatur*: quassam, *quod Græce est Matth.*12. συντετριμμένον. *quare ex lib. adu. Marc. id adiecimus. Legit etiam secundum* 70. οὐ συντρίψει, *id est*. comminuet, *pro eo quod Matth.* κατεάξει, *& redditur per Latinum interpretem*: non confringet. *Item apud Isaiam est*: λίνον καπνιζόμενον *apud Matth.* τυφόμενον, *quod vtrumque reddi potest*: ardens: *siue accensum, &*: fumigans, *Sequitur interim initio huius scripturæ Mat. qui habet*: οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, *id est*: non contendet neque clamabit, *quũ Isai. habeat saltẽ hodie* οὐ κεκράξεται οὐδὲ ἀνήσει, *quod interpretatur Lat.* 70. *interpres*: non clamabit neque dimittet. *Atque* παραφραστικῶς *interpretatur illud*, ἀναλάμψει *id est*: splẽdebit, *quum addit*: sed lucernam magis fecit ortum luminis sui. *Legimus autem ex lib.*3. *adu. Marc.* de vtroq; titulo sic disponam, *pro eo quod erat*: de vtroque populo sic dispositam. *Eodem autem modo hanc scripturam interpretatur B. Hieronym. in suo Commentario.*

121. dispungamus.] *Rhenanus interpretatur*: absoluamus, *& recte, quemadmodum adnotauimus ad epist.*38. *B. Cypr. num.*5. *& in carm. de Sodoma. nu* 23. *quod tunc quidem B. Cypria. adscripsimus, sed intere. Tertulliani esse deprehendimus. Similis phrasis est Tom.*2. *lib. de Patientia*: eodem exitu dispungetur, *vbi idem Rhen. illud Vlpiani citat*: Dispungere *est conferre accepta & data. ff. de verb. signific. sumpta translatione à ceratis tabulis, in quibus quæ dissoluta sunt nomina, graphio* dispungantur. *Verum magis placet* H *distinctio Cælij Calcagnini lib. de verb. signif. vbi dicit illud proprie dici*: expungere (*sicut & nos supra adnotauimus cap.*4. *nu.*15.) *sed* dispungere *maiorem, inquit, vim habet. inde dictum*: *quod rationibus puncta præfigebantur, quæ deinde in dati & accepti computatione, quum subtraherentur,* dispungi *dicebantur. Nam fuit mos veterum, vt iis quæ sibi constabant, puncta adscriberent. Sic milites præscriptis punctis in albo signabantur, qui si quando exautorarentur,* expuncti *dicebantur. Sic suffragatores Candidatis, quib. fauebant, puncta præfigebant*: *vnde Horatianum illud in prouerbium abijt, de iis, quibus fœliciter cuncta proueniunt;*

Omne tulit punctum, qui miscuit vtile dulci.

122. Ecce Deus noster iudicium retribuit, &c.] *Rursum hic variat Auctor ab editione vulgata* 70. *Græca & Latina*: *nam imprimis omittit, quod superflue illic repeti videtur*: καὶ ἀνταποδώσει, & retribuet. *Deinde addit*: infirmi curabuntur, *quod ibi non exstat. Transposuimus conformiter* 70. & claudus saliet velut ceruus, & multorum linguæ soluentur, &c.

CAP. X.

123. De exitu plane passionis, &c.] *Caput hoc inscribebatur his*

verbis, quæ ad marginem reiecimus: ITEM NEGANTES IVDÆI passionem Christi in cruce: & postea in subdiuisione eiusdem ca. vti in margine etiam reperire est. ITEM PATRIARCHÆ ostendunt figuram crucis. Sed quum non placerent, malui hunc titulũ præfigere: De passionis Christi prædictione, ac crucis figura. Atqui etiam istud caput paucis interpositis, & quibusdam omissis, descripsit iterum Tertull. fere ad verbum dicto li. 3. adu. Marc. ex quo multa castigauimus. Imitatur autem B. Cypr. sæpedicto Test. lib. 2. adu. Iud. c. 13. 14. 15. 20. 21. 22. & 23. Item Iulian. Pomerius lib. supradicto, & B. Prosper de prædict. & pronunt.

124. Si autem fuerit in aliquo delicto.] Ita ex MS. pro: delictum. eo quod postea illud iterum legatur. Addidimus ex eodem: eum, & legimus: in sorte. quod Græce est, pro eo quod in sortem. Item: quia propter, pro: qui. Hæc autem non habentur infra vsque ad illum: Et vtique sacramentum.

125. &: Quæ non rapueram, &c.] Locum hunc ita distinximus per varias coniunctiones, eo quod ex diuersis, non autem vno Psalmo desumpta sint, quemadmodum ad marginem adnotauimus. de quibus latius infra cap. 13.

126. Item Patriarchæ, &c.] Si iste titulus, & reliqui præcedentes & sequentes essent Tertullianici, haberentur etiam infra lib. adu. Marc. atque adeo mea confirmatur opinio, quod ex margine in textum irrepserint, vti supra dixi.

127. Itaque imprimis Isaac, &c.] Hunc locum ex illo castigantes, legimus: & lignum ipse sibi portaret, pro: portans; item conformiter MS. Christum figuratus pro: figurauit, phrasi Tertullianica; denique; a Iudæis carnalibus fratribus, pro: ab Israel à fratribus.

128 Nam & benedicitur in hæc verba Ioseph: Tauri decor, &c.] Prætermisimus: a patre. Neque enim hæc est patris super Ioseph benedictio, sed Moysi, Deut 33. qua benedixit tribui Ioseph. Transtulit autem ventilabit, pro κερατιεῖ. quod magis proprie vertit Latinus 70. interpres: cornu petet.

129. rhinoceros vnicornis.] De hoc ita Plin. Nat. hist lib. 8. cap. 20. iisdem ludis (nempe Pompeij Magni) & Rhinoceros vnius in nare cornu, qualis sæpe visus. Alter hic genitus hostis Elephanto, longitudo ei par, crura multo breuiora, color buxeus. Ego vero hunc Auctorem citandum duxi, contra eorum opinionem, qui putant Rhinocerotem vnico cornu nusquam in rerum natura fuisse, quum aliquot eorum cornua existant insignia apud S. Dionysium iuxta Parisios in thesauris Regiis.

130. vel Minotaurus bicornis.] Fabulam tractat Diodorus Siculus lib. 5. cap. 13.

131. cuius cornua essent crucis extima.] De figuris, imo & imagine crucis, Lector videat supra Adnot. nostras ad cap. 16. Apol. nu. 238. Atqui partim ex MS. tum hic, tum lib. 3. adu. Marc. partim ex exc. castigauimus: crucis extima siue extrema pro: æstimata; & suppleuimus: cornua vocantur; item legimus: stipitis, pro: stipite; & deiiciens de cœlo, pro descendens.

132. Simeon & Leui perfecerunt iniquitatem ex sua secta, &c.] Ad verbum transtulit illud quod Græce est ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν, pro eo quod Latina 70. editio: sui propositi. Legimus etiam ex ms. hic & exc. infra: In concilium eorum ne venerit anima mea. &c. pro: veniat, eo quod sequatur vtrobique: & in stationem (Græce τῇ συστάσει) eorum ne incubuerint iecora mea, quod malo, quam: viscera, eo quod Græce sit τὰ ἥπατά μου Legimus etiam inde paulopost: alicuius bouis ipsis exprobrat carnificinam, pro eo quod erat: aliis & non ipsis, ac: tunc tantum, &: vbi nomen Iesu dimicabat, pro dicebatur. Item: diabolus publicabatur, pro: designabatur Siue autem legas: facie humi volutata, vti hic; siue: volutante, sicuti infra, perinde est.

133. Dominus regnauit à ligno.] Sic ex ms. hic & ex exc. infra, pro regnabit nam illud legitur Græce & Latine. Sicuti etiam illud: à ligno, recte additur ab Auctore tum hic, & iterum c. 13 tum lib. 3. adu. Marc. non modo in editione Romana, ex qua versus ille Paschalis in Ecclesia decantatur, sed etiam Gallica, saltem iuxta emendatiores codices Latinos, & inter ceteros Donatianicum Bibliorum ms. quem Aureum vocat Erasmus, ob aureas capitales litteras. Et alij veteres idipsum legunt nominatim, inter Græcos Iustinus Martyr contra Tryphonem: & ex Latinis Auctor li. de Monte Syna & Syon inter opera B. Cypr. Arnobius in Psal. ac Theodul. car. de passion. in hæc verba:

Dauid fideli carmine, dicens:
In nationibus regnauit à ligno Deus.

Quomodo legit ms. hoc loco, nempe: Deus, sed illud: Dominus, retinuimus. Vsque adeo vt non possim adsentiri Iac. Fabro Comment in quintuplex Psalterium, qui putat paraphrasticῶs tantum esse adiectum pro pia alicuius deuotione: sed econtrario sentio, genuinam esse lectionem, maxime quum etiam ipse eam lectionem agnoscat in veteri Psal. editione ante B. Hier. ætatem: Nec quid obstat, quod in Hebræis codicibus non legatur, quia potuit à Iudæis expungi sicuti multa alia, quemadmodum latius prosequitur Reuerendiss. D. Guil. Lindanus Episcopus Ruremundensis. Atqui legimus ex ms. & exc. infra: aliquam propriæ vestris notam, pro: aliqua proprietate vsus noua, &: nouæ glorię, pro: nouam gloriam; item: superiorem prophetiam, pro; priorem. Denique; in corpus eius, pro; corpore, quod habet Lugdun. editio.

134. panem corpus suum appellans.] Videtur alludere ad verba illa Euangelistarum & B. Pauli: Accepit Iesus panem, &c. & ait; Accipite & comedite. Hoc est corpus meum. Quare magis vera esset marginalis adnotatio ista: panem corpus suum appellat, quam quæ nescio à quo irrepsit: corpus in panem: maxime quum illud: in panem, merito dubitet quis an genuinum sit, quin potius legi debeat, in pane, seu vti ms. infra lib. 3. adu. Marc. pani; ex quo correximus: figurauit, pro nunciauit: Vbi etiam plura de hoc loco, hoc addito, quod confirmet dictis verbis veritatem corporis Domini in Eucharistia. Legimus autem paulopost, sicut infra, prædicationem, pro: prædicationes.

135. Foderunt (inquit) manus meas & pedes.] Latinius censet legendum sicuti supra c. 8. & hoc ipso cap. & infra c. 13. Exterminauerunt. Verum quia ms. & exc. omnes tum hic, tum lib. 3. adu. Marc. constanter legunt: Foderunt, retinuimus, eo quod videatur modo hoc modo illud legisse, fortassis (vt idem Latinius adnotauit) quod in quibusdam exemplaribus legisset ὤρυξαν quod est: foderunt, & in aliis ἐξώλεσαν id est, exterminauerunt, maxime quum eitam B. Cypr. lib. 2. Testim. adu. Iud. c. 20. legat: Effoderunt. Legimus etiam ex ms. de cornibus vnicornuorum, secundum editionem Romanam, eo quod alibi videar mihi meminisse similis Tertull. lectionis, pro eo quod erat elegantius: vnicornium: & infra lib. 3. adu. Marc. vnicornis. Alludit autem ad id quod supra dixit. extremitates cornua vocantur, vnicornis autem media stipitis palus.

136. & Deus voluit à morte eximere animam eius, &c.] Istud Paraphrasticῶs transtulit ex iis, quæ sequuntur. nam primũ habetur Græce & Latine apud 70. & Dominus vult mundare eum a plaga. & paulopost: Et vult Dominus in manu eius conferre dolorem animæ eius, Plagam itaq; & dolorem, mortem interpretatur. Atqui paulopost suppleuimus ex ms. sic & ex exc. infra: Nec sepultus enim est nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est è medio nisi per resurrectionem. quas duas voces vltimas iterum paulopost legimus, nempe per resurrectionem, pro: post.

137: & tenebrescet super terram dies luminis.] Videtur legisse: ἡ ἡμέρα φωτὸς, eo, quod hodie legitur: ἐν ἡμέρᾳ φωτὸς. sicuti & Latina 70. translatio legit: in die luminis, qui interim male omittit: super terram.

138. Pascha esse Domini, id est, passionem Christi. Videtur Pascha interpretari à πάσχειν, id est: pati. Alij malunt ex Hebræo Phase deriuatum, vti latius prosequitur Reuer. D. Iansenius in Comment. Concord. Euang. Legimus autem paulopost ex 1. edit. & ms. & vt (pro: vt &) prophetiæ implerentur, properauit, &c.

CAP. XI.

139. DE VASTATIONE IERVSALEM post passionem Christi.] Verum hunc huius cap. titulum ad marginem cum præcedentibus reiecimus, incipientes ab eo loco: Nam & pro meritis, &c.

140. & plangentes Thammus.] Ita & Græce est, pro quo Latinus ex Hebr. interpres vulgatus vertit: Adonidem. Videtur autem bis legisse, quum in Græcis hodie exemplaribus semel dumtaxat reperiatur. Deinde hic & paulopost vbi legitur: Nunquid modica (seu, vt mox loquitur, pusilla, Græce μὴ μικρὰ) domui Iudæ; quum Græce legatur, malui sequi lectionem ms. domus; qui etiam constanter legit, Iuda, bis, pro eo quod semel hic erat: Iudæ, & Græce est: Ἰσραήλ. Porro etiam illud ex Græco ad verbum: inter medium ἐλαμ, pro eo quod B. Hiero. vestibulum. Legimus etiam secundum 70. & 1. edit. viginti quinque viri. pro viginti: nam & Hebraicæ veritati respondet. Item: quæ fecerunt hic. Quoniam impleuerunt pro eo quod erat. quæ fecerunt hi? & in ms. quæ fecerunt hic quoq; Impleuerunt. Denique: & exclamabunt. Atqui neque in fontibus exstat illud: sed neque miserebor.

141. Et clamauit in aures, &c.] Continuatio quidem est verborum Ezechielis prophetæ, sed noui capitis initium, Rectius autem transfertur ab auctore: bipennis, pro: πέλυξ, sed hodie Græce non exstat, dispersionis, seu quod vertit Latinus 70. interpres: exterminationis, & B. Hiero. ex Hebræo: interfectionis. Legimus autem vtrobique cum Græcis & ms. podere, pro: poderem, & in subdiual. pro: subdiuali, eo quod Græce est εἰς τὸ αἴθριον. Cherubin autem videtur fœminino genere, vsurpare, si vera sit lectio: super eam.

142. Transi mediam Ierusalem. [Citat etiam scripturam illam de signo Tau infra lib. 3. adu. Marc. vbi de illo latius, quomodo & supra Adnot. nostr. in Apolog. citatis ca præcedent. & imitatur in eodem illum B. Cypr. lib. 2. Testim. adu. Iud. ca. 22. hoc titulo: Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus, qui in frontibus notantur Quo loco vide Adnot. nostras nu. 105. Cum Cypr. autem, ms. & Græca edit. 70. maluimus legere dumtaxat: Transi mediam Ierusalem. omissa voce: per, quod habet infra adu. Marc. Pertransi in medio portæ, in medio Ierusalem. Illud vero Tau habent ms. vnus hic, & 2. infra, sicuti & excusi omnes. De vera etiam sequentium verborum lectione vide Adnot. nostras in lib. eiusdem Cypria. ad Demetr. num. 52. & 53.

143. Sicut Moses ante nuntiabat in Exodo.] Quum non in Exodo, sed Deuteron. 28. habeantur scripturæ verba, quæ citat, etiam hic lapsus est memoria Tertullian. aut legendum contra codicum omnium fidem: in Deuteronomio. Certe legimus: vestigio, pro vestigij, quod illud Græce sit. Mirum etiam quod legant: in ligno ms. & excusi codices, quum in fontibus nusquam neque apud B. Cypr. lib. 2. Testim. adu. Iud. cap. 20. aut apud B. August. libr. 16. contra Faustum c. 22. illud legatur; genuinũ tamen esse videtur ex eo

*quod dicit Auctor infra cap.*13. sed lignum passionis Christi, vnde vita pendes à vobis credita non est.

144. & septem & dimidiæ hebdomadarum.] *Nempe tempus. Ita vero necessario legendum, non* & quatuor, *sicuti corruptissime legebatur, plus satis manifestum fit supra cap.* 8. *non semel: secundum quod etiam legimus conformiter ms.* in abscisione, *pro* abscisionem. *Item paulopost ex libr.* 3. *adu. Marc. & calce huius libri vbi iisdem verbis pene ea repetuntur, quæ sequuntur suppleuimus:* quo talis probatur, qualis adnunciabatur, non alius habere debeat, quam qui illic adnuntiabatur, *pro eo quod erat dumtaxat:* quo talis probatur qualis adnuntiabatur non aliud haberi debeat, quam qui illic adnuntiabatur, *pro eo quod orat dumtaxat:* quo talis probatur qualis adnuntiabatur *& iterum:* Neque enim dispositio expuncta inueretur, nisi ille venisset. *Castigauimus etiam:* quæ completa esse probarentur. *pro* quæ completa sunt.

CAP. XII.

145. Aspice vniuersas nationes, &c.] *Recte hoc caput inscribitur hoc titulo in marginem reiecto (nam genuinum non esse constat ex sæpedicto* 3. *lib. adu. Marc.)* ITEM DE CLARITATIS GENTIVM IN CHRISTO IESV, *quamquam hic pauciss. dumtaxat id tractet, quod initio & rursum ca. sequ. multa habeat eodem pertinentia siue latissime B. Cypr. Testim. lib.* 1. *adu. Iud. cap.* 21. *hoc titulo.* Quod gentes magis in Christum crediturae essent.

146. & ad Deum Christum eius.] *Sic ex sæpedicto li.* 3. *adu. Mar. pro eo quod erat dumtaxat:* & Christum eius. *Porro de* Christo, *quod Deus fuerit, aut illic, aut alibi dabitur latius tractadi occasio contra quosdam nostræ tempestatis sectarios, qui id negare non verentur. Inde etiam legimus:* & si audes, nega prophetatum, *pro:* negare. *Quod autem paulopost hic & ibi dumtaxat dicit:* Dauid filium, *in calce libri* Solomonem *exprimit.*

147. Ecce dedi te in dispositionem gentium, &c.] *In eandem sententiam ex Isai. cap.* 42. *priora hæc verba allegarunt BB. Paulus & Barnabas Act.* 13. *Conformiter sequentibus Græco more legimus:* aperire oculos cæcorum, *sicuti loco citato, pro:* vt aperias.

CAP. XIII.

148. Igitur quoniam filii Israel &c.] *Caput hoc recte sic intitulamus:* Quod omnes prædictæ Prophetarum prædictiones iam adimpletæ sint. *Est enim quasi Epilogus quidam præcedentium iam inde à sexto cap. Multus autem easdem scripturas hunc Auctorem imitatus transscripsit B. Cyp. in lib. Test.* 2. *adu. locis mox citandis*

149. Et tu Bethlehem non minima es in ducibus Iuda] *Sic ex ms. & Græcus B. Matth. fontibus pro* Iudæ *quemadmodum etiam:* pascat *pro* pascet. *Græce enim est* ποιμανεῖ. *Quod quum vertat Latinus vet. interpres,* regat, *illic, & eandem vocem idem Ioannis vltimo, sicuti hic Auctor, patet antiquitus acceptam à Patribus:* pascere *pro* regere. *Quod adnotatu dignum contra eos, qui omnem regendi potestatem ab Ecclesia tolli volunt. Videtur autem in eo quod sequitur* Hyperbaton. *Siue autem:* exteri, *legas paulopost, vt excusi, siue* externi, *vt ms. perinde est supra enim vertit,* alieni.

150. Lex enim præcipit, in captiuitate non licere vnctionem chrismatis regalis confici.] *Nescio ad quem locum adludat, nisi forte ad ca* 28. *Deuteromii, vt Paraphrasticôs ex aliquot commatis hanc sententiam de more suo decerpserit, aut fortassis alia etiam editione aut Aquilæ aut Theodotionis sit vsus, quo casu oporteret accipi:* præcepit, *pro* prædixit: *Illic legitur: Et oleo non vngaris, quia defluet oliua tua, Græce* καὶ ἔλαιον οὐ χρίσῃ, ὅτι ἐκρυήσεται ἡ ἐλαία σου. *& deinde subiungitur: Filios & filias generabis, & non erunt tibi. Ducentur enim in captiuitatem. Videtur itaque legisse Auctor:* Et oleo non vngeris, quia defluet vnctio tua, quia in captiuitatem ducentur. *Verum hoc coniectura est. Si quis alius melius sentiat, per me licet. Nisi malit quis locum hunc per sequentia interpretari. Quod cum in captiuitate non fuerit templum, atque adeo nec cornu olei quod in tabernaculo adseruari solebat, non licuisse proinde* vnctionem chrismatis regalis confici, *quia non supererat cornu quo continebatur, nec permissum erat aliud oleum consecrari, quam Moyses consecrauerat, Leuit* 8. *Est autem elegatiss. locus de* vnctione Regali *apud Lact. lib.* 4. *cap.* 6. *Erat (inquit) Iudæis ante præceptum, vt sacrum conficerent vnguentum, quo perungi possent ii, qui vocabantur ad Sacerdotium, vel ad Regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est Regiæ dignitatis adsumptæ, sic illis Vnctio sacri vnguenti nomen ac potestatem regiam conferebat. Ob eam causam nos eum Christum appellamus, id est, vnctum, qui Hebraice Messias dicitur.*

151. nec templum, vbi erat cornu, de quo vngebantur reges.] *Alludit ad illud* 3. *Reg.* 21. *Sumpsitque Sadoc sacerdos* cornu *olei de tabernaculo, & vnxit Salomonem, vnde colligitur, in templo obseruatum fuisse. Atqui* ducator *vertitur, pro* dux, *iuxta vocem Græcam:* ἡγούμενος.

152. secundum scripturas Prophetarum, &c.] *Rursum scripturas adfert, quibus prædictum est (vti B. Cyp. hunc locum imitatus scribit lib.* 2. *adu. Iud. cap.* 20.*) Quod cruci illum fixuri essent Iudæi. Paulopost autem ex ms. correximus:* à ligno *pro* in ligno, *eo quod magis scripturæ quam citat, correspondeat. Item* à vobis credita non est, *pro* credi non est.

153. Mittite, & interrogate, &c.] *Quum Græce sit* νοήσατε *quod recte vertit Lat.* 70. *interpres,* considerate; *videtur hic etiam aliam vocem Auctor legisse. Illud autem (quod inter verba Hierem. interserit:* Et sol media die tenebricauit, *ita enim legimus ex ms. pro* tenebrificauit*) repetitur Amos* 8. *Quamquam obiter etiam hoc citauerit supra cap.*10. *sicuti & B. Cypr. lib. dicto cap.* 23. *Legimus etiam ex ms. conformiter ipsis fontibus:* duo mala fecit, *pro* male. *De illa autem lectione:* qui non poterant continere aquam, *vide Adnot. nostras in B. Cyp. lib.* 1. *adu. Iud. cap.* 3.

154. Remittimus enim nomen vestrum, &c.] Remittentis *vsurpat pro* Dimittetis *seu* derelinquetis, *quia Græce est:* Καταλείψετε. *Legit etiam:* in terris, *pro eo quod est:* ἐπὶ τῆς γῆς, *id est,* in terra.

155. & lignum mersum est.] *Paraphrasticôs, hoc addidit Auctor, ex eo quod habeatur* supernatauit ferrum, *alioquin apud* 70. *& Hebræos legitur, sicut & illud,* quod receperunt filii Prophetarum, *cum solum vnius ex illis fiat mentio.*

156. Sed quoniam hæc fuerant sacramenta, &c.] *Similiter hanc scripturam paucis interpretatur B. Cyp. & ipse infra To.*2. *Tertull. lib. de patientia.*

157. Natiuitatem autem eius quis enarrabit? *Non dubium, quin ita legendum sit iuxta editiones Isaiæ omnes, non autem* enarrauit, *maxime quum illud etiam legat B. Cyp. lib.* 2. *adu. Iud. cap.*15. *& infra lib.* 3. *adu Marc. Tertull.*

158. secundum Prophetiam Osee.] *Istud contrario econtra omnium codicum fidem legimus, pro* Isaiæ, *propter vocis similitudinem, quia non apud Isaiam, sed apud Osee prophetam inuenitur.*

159. Igitur quoniam contendunt, &c.] *Sequentia etiam descripsit infra lib.* 3. *adu. Marc. paucis interpositis, ex quo legimus:* Christum eorum, *& paulopost nu.*160. dilucidata per Christum veritate, *pro* dilucidata pectora per Christi veritatem.

160. adorandis vanis & noctuis.] *Ex eodem castigauimus,* adorandis, *pro* adorare, *& ex edit* 70. noctuis *pro* nociuis, *quod corruptissime legebatur mutato t. in i. nam & Græce est:* νυκτερίσι. *quod vespertiliones significat, quas Auctor* noctuas *nuncupat, quasi nocturnas, eo quod Lucifuga nocte volitet, quemadmodum etiam B. Hieron. hunc locum interpretatur in Comment.*

161. super vineam Sorech.] *Sic castigauimus ex* 2. *ms. infra libr.* 3. *adu. Marc. pro* Soreth, *nam & Hebraice & Græce illud legitur, pro quo B. Hieron transtulit:* vineam electam. *Illa interim vox amplius significat, nempe vitem optimam, cuius vuæ non habent acinos. Castigauimus autem ex ms.* charismatis prioribus, *pro* charismatum roribus, *& legimus:* ex perseuerantia, *ac non multo post:* Regionem, *pro* Regiones, *ac:* derelicta est. *Rursum:* Sic & machæræ, conditionalis comminatio, &c. probauit, Christum fuisse, *pro* Sicut, &c. ex quo probamus, machæram Christum fuisse. *Denique* prædicarentur *pro:* prædicerentur. *Item:* Et vbi tunc filia Sion.

CAP. XIV.

162. Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum.] *Id est, interprete Rhenano, quid vos in errorem inducat. Caput hoc autem hinc incipi debere patet ex sæpedicto lib.* 3. *adu. Marc. multo ante ea quæ prius allegauimus haud procul à principio, vbi iterum iisdem pene verbis idipsum repetit, ad quem locum præcipua quæque distulimus. Atqui inscribitur titulo, quem cum aliis ad marginem reiecimus:* DE SECVNDO ADVENTV CHRISTI, *quippe qui ex illo errorem Iudæorum conuincat, Imitatur B. Cyp. sæpedicto li.* 2. *adu. Iud. cap.* 10. 13. 26. 28. 29. *&* 30. *Legimus autem inde,* prænotasse, *pro* prænotatos, *& ex ms.* os suum.

163. Nec aspectu quidem honestus.] *Ita etiam ex ms. pro* Ne. *sunt autem verba auctoris, quæ comprobat scriptura sequente:* Annunciauimus enim de illo, sicut puerulus, &c. *In qua siue legas:* citra filios hominum, *vt hic, siue:* supra, *vt paulopost, siue:* circa: *vt ms. li.* 3. *adu. Marc. siue.* præter, *vt B. Cypr. lib.* 2. *adu. Iud. ca.* 13. *(vbi vide Adnot. nostras, nu.* 62.*) perinde est, omnia enim illa significat* παρὰ *vox Græca. Legimus autem ex ms. hic & infra:* De quo secundo aduentu idem Daniel, *pro* eiusdem, *eo quod præcessit,* apud Danielem.

164. Et homo est, & quis cognoscit illum?] *Sic ex sæpedicto li. infra, tum quod ita sit apud* 70. *tum quod similiter legat B. Cyp. libr.* 2. *adu. Iud. ca.* 10. *Qui eodem modo hunc locum interpretatur, sicuti Lact. etiam lib.* 4. *c.* 13. *Amb. Inst. virg. cap.*16. *& Aug libr.* 3. *contra Faustum c.*11. *Rursum autem castigauimus,* Natiuitatem eius quis enarrabit? *pro* enarrauit. *Item:* verus summus sacerdos, *pro* veriss. sacerdos, & Christus Iesus, *pro* Christus ipsius, *ac:* sordidis indutus, *pro* sordibus *& rursum* Dei summus sacerdos: *pro* summi. *Item non multopost:* manifestis notatus insignibus, *pro* notis.

165. quasi visceratione quadam.] Visceratio *(vti ad marginem adnotauit Rhenanus) distributio erat carnis, quæ fieri solebat, vel in sollemni sacrificio, vel in funere excellentis alicuius.*

166. & omni inhonestate.] Inhonestatem *(inquit tum hic, tum infra lib.* 3. *adu. Mar. Rhen.) accipit pro deformitate, sicuti paulo prius* honestus *pro formoso. Supra autem libr. ad Scapulam quum dixit:* quanti honesti viri, *honoratos viros intelligi ibidem, ibi adnotauit. Suppleuimus vero ex ms.* Christum suum, *& legimus postea:* nullo modo euenissent, *pro* venissent, *& omittimus:* quod, *superfluum, secuti ipsum Auctorem supra sub finem ca.*11. *ad quod alludit his* sicuti iam prælocuti sumus.

FINIS TOMI PRIMI OPERVM Q. SEPTIMII
Florentis Tertulliani Carthaginiensis.